

MARUF VAKFI

İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

YAPAY ZEKA ÇAĞINDA
ZULÜM ANLAYIŞI
DEĞİŞİR Mİ?

BÜLTEN
2026- İLKBAHAR

MARUF VAKFI

İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

VİZYON

İSLAM EKONOMİSİ TEZİNİ
ÇAĞIMIZ İNSANINA SUNMAK

MİSYON

İSLAM EKONOMİSİNİN
İNSANLIK İÇİN GEREKLİLİĞİNİ
ORTAYA KOYACAK
AKADEMİK ÇALIŞMALAR
YAPMAK

İSLAM EKONOMİSİNİN AMACI

İNSANLAR ARASI
EKONOMİK HAKKANİYETİN
TESİS EDİLMESİDİR

HAK BELİRLEME YETKİSİ

MUTLAK ANLAMDA
SADECE
HAKK'A AİTTİR.

2026 • İLKBAHAR • YIL: 10 • SAYI: 14

Sahibi

Maruf Eğitim Araştırma
ve Dayanışma Vakfı

Editör

Fatma Nur Şahin

Editör Yardımcıları

Abdullah Kuluç
Esmâ Vatandaş
Hasan Atik

Yayın Kurulu

Sıtkı Abdullahoğlu
Prof. Dr. Zeyneb Hafsa Orhan
Doç. Dr. Hakan Kalkavan
Fatma Nur Şahin
Esmâ Vatandaş
Hasan Atik
Abdullah Kuluç

Tasarım

Mustafa Özen

Baskı

Yener Matbaa Davutpaşa Caddesi
Emintaş Davutpaşa San.Sit.
No:103/584 Topkapı - İstanbul
Tel: 0 212 674 74 90

Maruf Eğitim Araştırma ve Dayanışma Vakfı

Mevlana Caddesi No: 77 Kat: 8
Necmettin Aytek Plaza
Zeytinburnu - İstanbul

Telefon

0212 510 11 25

www.marufvakfi.org
maruf@marufvakfi.org

f | t | marufvakfi

İÇİNDEKİLER

MARUF'TAN

Bariş Hayırdır - Yusuf KALYONCUOĞLU	02
Editörden - Fatma Nur ŞAHİN	03

TEMEL KAYNAKLARDA EKONOMİK ANLAYIŞ

Ayetle Gelenler - İnsanların Mallarını Haksızca Yemek İçin Sistem Üretmek Sıtkı ABDULLAHOĞLU	06
Kesb (Kazanç) Bölümü - Sıtkı ABDULLAHOĞLU	10

RÖPORTAJ

Doç. Dr. Mücahit Özdemir ile İslam Ekonomisi Üzerine "İslam İktisadı, Teoriyle Sınırlı Kalmayan, Hayata Dokunan Bir Yaklaşımdır." Merve KARAMAN	12

MARUF'TAN HABERLER - **Sıtkı ABDULLAHOĞLU** .....

24

ŞAHSİYET

Waleed El-Ensary - Elif SAĞLIK	38

İEE SEMİNERLERİ

Küresel Kırılmalar Çağında İslam İktisadına Stratejik Bir Perspektif Mehmet Fatih AYSAN Kübra KAYA - Nurbanu Tekin ÖZMEN	40

İEE DERS DEĞERLENDİRMELERİ

Bilimsel Araştırma Yöntemleri Ders Değerlendirmesi Prof. Dr. Serhat Yüksel - Merve KARAMAN	44
Kur'an, Sünnet ve Ekonomi Ders Değerlendirmesi (Dr) Sıtkı Abdullahoğlu - Kübra KAYA	45
İktisadi Düşünce Tarihi Ders Değerlendirmesi (Dr) Hasan Atik Abdurrahim ABDUGANİEV	57
Doç. Dr. Hakan Kalkavan - Ahmetcan YURT	50

KAVRAMLARLA İSLAM EKONOMİSİ

Mülkiyet - Abdurrahim ABDUGANİEV	52

İEE'NİN GENÇ ARAŞTIRMACILARINDAN

İslam İktisadında Devlet, Piyasa Ve Toplumsal Denge - Ahmetcan YURT	55

KİTAP TAHLİLİ

Ortak Zenginlik (Commonwealth) Antonio Negri & Michael Hardt (2009) Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme - Gökhan KARA	57

YAPAY ZEKA ÇAĞINDA DİNDARLIK AÇILIMI

Çok hızlı bir şekilde yapay zeka çağına girmiş olduk. Artık hayatın her yanında yapay zeka fonksiyonları üretilir, konuşulur ve uygulamaya konu edilir hale geldi. Gün geçmiyor ki yapay zeka konusunda yeni bir versiyon ortaya çıkmasın; dolayısıyla her yenilik de büyük derinliklerle ve şaşırtıcı boyutlarla ortaya çıkmaya devam diyor.

Eninde sonunda yapay zekanın teknolojik gelişmelerin bir getirisi olduğu aşikardır. Hayatı kolaylaştırma anlamında etkili bir araç olduğu da görülmektedir. Üretimin birçok alanında insan yerine ikame edilip istihdamı ve şimdilik bazı değerlendirmeleri ona bırakmak artık normal karşılanmaktadır. Hiç şüphesiz insan, halen onu üreten, programlayan ve yöneten konumda olmaya devam devam etmektedir.

Ancak giderek yapay zekanın bizzat kendini klonlama ya da daha ileri düzey bilinç taklitleri pozisyonuna gelmesi de endişeleri artırmaktadır. Bazı düşünürlerin konuyla ilgili bu tarz endişelerini dile getirmesi de önemlidir. Zira toplumun bir kısmı teknolojiye asla karşı çıkılmaması gerektiğini düşünmektedir. Ama bazı düşünürler de bu tarz teknolojilerin muhtemel zararlarını tahmin ederek insan kontrolünün devre dışına itilecek bir geleceği yönetmek gerektiği konusunda ısrar etmektedirler. Bu tutum da kayda değerdir ve asla gericilik olarak değerlendirilmemelidir.

Endişe edilen alanlardan bir tanesi de dini alandaki meselelerdir. Yapay zekaya çok yüksek anlam katanların bir kısmı yapay zekanın hayatı okuma becerisinin çok yüksek olduğu konusunda çok mutmainler. Dolayısıyla yapay zekânın üreteceği yeni bir dini dahi gündem edebilmektedirler. Bunun da çok yeni, çok modern ve geleceği daha iyi okuma şansı sahip bir hüviyette olacağına inanıyorlar. Dahası bazıları adeta yapay zekaya inanıyorlar. Bu kesimlerden inançlı olanlar ve dine inananlar dinin bir kez daha elden gideceği endişesiyle telaş içindeler. Artık gençlere yapay zekâ karşısında bir din anlatımı ya da kabul ettirilmesinin mümkün olmayacağı; dolayısıyla büyük bir din karşıtlığının ya da ne idüğü belli olmayan dini inançların yapay zekâ aracılığı ile insanlara ulaşacağına tedirginliğini yaşıyorlar.

Aslında yapılması gereken kontrolü elden kaçırmamaktır. Yapay zekâ alanında kontrollü biçimde var olmak ve yapay zekâ aracılığı ile üretime iştirak etmek mutedil bir yol olacaktır. Hiç şüphesiz konuyla ilgili olarak insanların ciddi olarak rahatsız olacağı bir seviyeye gelmek ihtimal dahilindedir. Eğer öyle bir durum söz konusu olursa o zaman bu teknolojiye bir kısım sınırlar getirilmesi konusunda da aktif kanaat sahibi olmanın çekinilecek bir tarafı olmamalıdır. Bu teknolojiye karşı olmak anlamına gelmez. Sonuç itibarıyla teknoloji insan içindir; insan hayatını çıkmaza sokmak ya da insanı araçsallaştırmak için değildir; olmamalıdır da. Nitekim insan klonlaması gibi teknolojiler, etik kurallar ve ilkeler çerçevesinde sınırlanmıştır.

Şimdilik içerik üretmeye devam etmek ve yapay zekâ imkanından faydalanarak hakikat tebliğinin en üst düzeyde yapılmasına emek vermek kıymetli bir alan gibi gözükmektedir. Gelecek için de müteyakkız olmak elbette bir zorunluluktur. Sadece endişe ederek bir tehlikeyi bertaraf etmek mümkün değildir.

YUSUF KALYONCUOĞLU
VAKIF BAŞKANI

EDİTÖRDEN

Maruf Vakfı tarafından yayınlanan bültenimizi 14. sayısıyla sizlerle buluşturmaktan mutluluk duyarız. 2026 yılının ilk bülteninde siz okuyucularımızla yine araştırmacılarımızın çalışmalarını, vakfımızın faaliyetlerini, iktisadî Kuran ve Sünnetle nasıl anlayabileceğimize dair fikirleri paylaşacağız. Ayrıca titizlikle yürüttüğümüz hakemli dergimiz olan Maruf İktisat İslam İktisadî Araştırmalı Dergisi'nin **Medeniyet Tartışmaları ve İslami Finans** başlıklı onuncu sayısının çıktığını da büyük bir heyecanla sizlere bildirmek isteriz.

Bültenimizin ilk sırasında Maruf Vakfı Başkanı Yusuf Kalyoncuoğlu'nun **Yapay Zekâ Çağında Dindarlık Açılımı** başlıklı yazısı yer almaktadır. Bu yazıda yapay zekanın ortaya çıkmış olduğu yeni düşünce ve tartışma alanları, bunların dini düşünceye etkisi gündem edilmiştir. Bültenimizin bir rutini olan, **Ayetle Gelenler** ve **Sünnetle Gelenler** başlıkları bu yazıyı takip etmektedir. Maruf Vakfı İEE Başkanı Sıtkı Abdullahoğlu tarafından ele alınmış olan ilgili yazılar ise İnsanların Mallarını Haksızlıkla Yemek İçin Sistem Üretmek ve Kesb (Kazanç) konularındadır.

Maruf Vakfı araştırmacılarından Merve Karaman'ın **Bursa Uludağ Üniversitesi iktisat bölümünden Doç. Dr. Mücahit Özdemir ile yaptığı röportaj** İslam İktisadî'nin geçmişine, güncel durumuna ve geleceğine dair bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca hocamızın İslam İktisadî'nin teorik yönünü önemsemesinin yanı sıra sadece finans içeremeyen, günlük yaşamlarımıza ve iktisadî tavrimize tevarüs eden pratik yönünü vurgulamasının kıymetli olduğu kanaatindeyiz.

Bültenimizde yer alan **Maruf'tan Haberler** kısmında **Maruf Vakfı Mütevelli Heyeti**'nin Bolu'da gerçekleştirmiş olduğu istişare çalıştayında ele alınan konular hakkında bilgi sahibi olacaksınız. Ayrıca yine bu kısımda Maruf Vakfı'nın yürütmüş olduğu ikinci **Kavram Çalışması** hakkında yer alan yazılarla hedeflerimizi sizlerle paylaşmak istedik. Kavram çalışmamızın bahsedilen bu ikinci kısmında Mülkiyet, Dağılım, Hak ve Doğa kavramları ele alınmaktadır. Öte yandan kavram çalışmamızın ilki olan Emek, Sermaye, Borç ve İhtiyaç konularının ele alındığı; Maruf Vakfı Araştırmacısı ve Medipol Üniversitesi Arş. Gör. Hasan Atik'in editörlüğünü üstlendiği ilk kitabımız **Hâkim Yaklaşımların Ötesinde: Kavramlarla İslam İktisadî** adlı kitabımızı sizlerle buluşturmuş olmanın heyecanı içerisindeyiz.

Bültenimizde İslam Araştırmaları, din ve bilim, karşılaştırmalı dinler gibi çeşitli alanlarda yaklaşımlar geliştiren Waleed El-Ensayri'nin çalışmaları ve fikirleri Elif Sağlık tarafından Şahsiyet başlığı altında ele alınmıştır. Güz dönemine başlarken **Prof. Dr. Mehmet Fatih Aysan** ile gerçekleştirdiğimiz **Küresel Kırılmalar Çağında İslam İktisadına Stratejik Bir Perspektif** başlıklı seminer ise Kübra Kaya ve Nurbanu Tekin Özmen tarafından ele alınmıştır.

Vakfımızda eğitimine devam eden doktora grubumuzun işledikleri dersler, araştırmacılarımız tarafından ele alınmıştır. **Bilimsel Araştırma Yöntemleri** dersi Prof. Dr. Serhat Yüksel tarafından; **Kur'an, Sünnet ve Ekonomi** dersi Sıtkı Abdullahoğlu tarafından; **Ahlak ve Ekonomi** dersi Doç. Dr. Hakan Kalkavan tarafından; **İktisadî Düşünce Tarihi** dersi ise Arş. Gör. Hasan Atik tarafından verilmektedir. Bu vesileyle, araştırmacılarımızla buluşan ve emek veren değerli hocalarımıza teşekkür ederiz.

Bültenimizde ayrıca Abdurrahim Abduganiev'in Kavramlarla İslam Ekonomisi başlığı altında ele almış olduğu **Mülkiyet** yazısını, Ahmetcan Yurt'un ele almış olduğu İslam **İktisadî'nde Devlet, Piyasa ve Toplumsal Denge** başlıklı yazısını bulacaksınız. Böylece genç araştırmacılarımızın zihinlerinde oluşan düşüncelerden sizleri de haberdar etme fırsatı yakalamış olacağımızı düşünmekteyiz. Bültenimizin son yazısı ise Gökhan Kara tarafından ele alınmış olan **Ortak Zenginlik (Commonwealth)** adlı kitabın tahlilidir. Sistematik bir biçimde ele alınan bu tahlilin, siz okuyucularımızın zihninde kitaba dair güçlü bir ön fikir oluşturacağı kanaatindeyiz.

Bültenimizin siz kıymetli okuyucularımıza katkı sağlamasını ümit ediyor; her yeni sayımızda içerik ve nitelik bakımından kendimizi geliştirerek karşınızda olmayı niyet ediyoruz.

FATMA NUR ŞAHİN'
EDİTÖR

SITKI ABDULLAHOĞLU
Maruf Vakfı İEE Başkanı

AYETLE GELENLER

İNSANLARIN MALLARINI HAKSIZCA YEMEK İÇİN SİSTEM ÜRETMEK

BAKARA SURESİ 188

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْءُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile günaha girip insanların mallarından bir parça yemek için malınızı (rüşvet olarak) yetkililere vermeyin."

Bu kısa ayet, insanlar arası ekonomik transferlerin yanlış yollarla yapılmaması gerektiğini, bunun için de herhangi bir sistem üretilmemesini ve başkalarının mallarını kendi hanesine geçirmek için idarecilere ve yetki sahiplerine rüşvet kanallarıyla ulaşılmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Öncelikle verilen talimat, "mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin!" talimatıdır. Bu yolların gerçekten son derece farklı çeşitleri olabilir. Pazarda yapılan en küçük hilelerden tutun, uluslararası ticarete ya da ülke içi ticarete mevzuatın arkasını dolanmak, ya da etiketlerle verilerle oynamaya varıncaya kadar çeşitli haksız kazanç yolları aramak bu kabildendir.

Daha önemlisi, herkesin anlayamayacağı büyük boyutlarda sistemler üretmek ve bu sistemler

aracılığı ile gerçek anlamda hak sahibi olmayan insanlara diğerlerinin imkanlarını transfer etmek için sistemler ya da modeller geliştirmek bu talimatın kapsamında bulunan yanlışlardır.

Bu konuda hiç şüphesiz ilk akla gelen konular; hırsızlıklar, aldatmacalar, hileler, rüşvetlerdir. Ama öyle anlaşılıyor ki, yasak kapsamı bunlarla sınırlı değildir.

Arap literatüründe kova sarkıtmak, yetkili makamda bulunan idareci veya yargı mensuplarına rüşvet vermek anlamında kullanılan mecazi bir ifadedir. İlginç bir niteleme ve benzetme olarak kullanılmaktadır. Kuyudan su alabilmek için kova sarkıtmak gerekir. Ancak kovanın suya dalabilmesi için kovanın içinde biraz su bulunması ve ağırlık oluşturması şarttır. Böylece az su verip çok su almak mümkün olmaktadır. Rüşvet de böyledir. İdarecilere verilen az bir miktar rüşvet karşılığında hak olmayan çok miktar varlığa erişmek mümkün olmaktadır.

Talimat bu uyarıyı içermektedir: Günah olan bir yol üretilip o yolla yetki sahiplerine ulaşmayın. Böylece hakkınız olmayan ve başka insanlara ait olan malları yemeyin.

İnsanlar mal merakı yüzünden çok farklı gerekçeler ve mazeretler üreterek rüşvet vb. gibi yolları meşrulaştırabiliyorlar. Sadece kendi hakkına erişmek için idarecilere vereceği bir miktar malla ilgili üretilmiş fetvalar süreç içinde büyük bir yol haline gelebiliyor. Böylece önce hakkını alma yolu açılıyor ardından hakkı olmayan yolu da kullanma fikri cazip gelmeye başlıyor. O yüzdendir ki ilke; rüşvet almanın da vermenin de yasak olduğu bağlamında ortaya konmuştur.

Bu konuda yapılması gereken sistemi düzeltmektir. İnsana, insan şahsiyetine emek vermek ve düzgün insan örneğinin geçerli ve makbul olması için gayret içinde olmaktır. Bu konularda toplumda genellikle yöneticilerin yanlış bir ahlaka sahip olduğu fikri egemendir. Dolayısıyla

eleştiriler sadece onlara yöneltilir.

Bu suçlama, sosyolojik olarak çok büyük bir gerçekliğe sahip değildir. Zira yöneticiler o toplumun bir özeti mahiyetindedir. Gerçekten insanlar "nasıllarsa o şekilde yönetilirler." O yüzden düzeltmede toplumun tamamını hedeflemek şarttır.

İslam'ın da beklentisi budur. Tüm Müslümanların böyle bir sosyal yapıyı inşa etmek sorumluluğu bulunmaktadır. Dolayısıyla o mazeretler çok fazla geçerli değildir.

Hatta bu gibi konularda bazı merkezlerden farklı zaman dilimlerinde fetva alınmış olması bir şeyi değiştirmez. Bu tür fetvalar İslam'ın nihai anlayışını ve hukuki görüşünü ifade eden metinler olamaz.

Asıl önemli olan, kalbi mutmain kılacak ve İslam'ın temel ilkeleriyle de çelişmeyecek görüşlerin peşinde uygulama oluşturmaktır. Görüntü ya da şekil şartlarını ayarlamak değil. İşin sonunda yozlaşmanın gelme ihtimali olan hiçbir kanala girmek gerekir. İslami duyarlılık bunu gerektirir. Kur'an'ı Kerim'de ortaya konan Müslüman profili, ideal formları tanımlamaktadır. İdare-i maslahat diye tabir edilen tavrı benimsemek ve bunu hayat anlayışı haline getirmek işi laçkalaştırmakta ve sonucu günahla dolu bir hayatı davet etmektedir.

Samimi bir mümin için önemli olan, Allah Teâlâ'nın maksudını, muradını anlamaya çalışmak ve bu ayetlerde Allah'ın yaptığı analizlerin şahsiyet üzerindeki etkilerini idrak etmeye gayret etmek, benzetmelerde ortaya konan olumsuz hali kavramaya çalışmaktır. Bunu da tüm Müslümanların yapması gerekir. Bu

sadece bazılarının görevi değildir. Böylece ahlaki bir düzenin kurulması ve yerleşmesi mümkün olur. Aksi de hüsrandır.

Ayetin başlangıcında Allah Teâlâ'nın "bâtıl yollarla birbirinizin mallarını yemeyin" talimatının yer alması, çok dikkat çekicidir. Rüşvet konusu bile sonradan gelmektedir.

Ekonomik sistem üreterek insanların mallarını haksızca yemek belki en rafine metotlardandır. Üstelik insanların önemli bir kısmı bunun hiçbir zaman farkına varmayabilirler. O yüzden ki, hak konusuna, aşkın bir bilgiyi gerektiren konu olarak bakılması gerekir. Zira hakkın tayini, hakkın belirlenmesi, insanın sahip olabileceği yüzeysel bilgiden çok öte vukûfiyetler gerektirir. Buna da ancak Yüce Yaratıcı sahiptir.

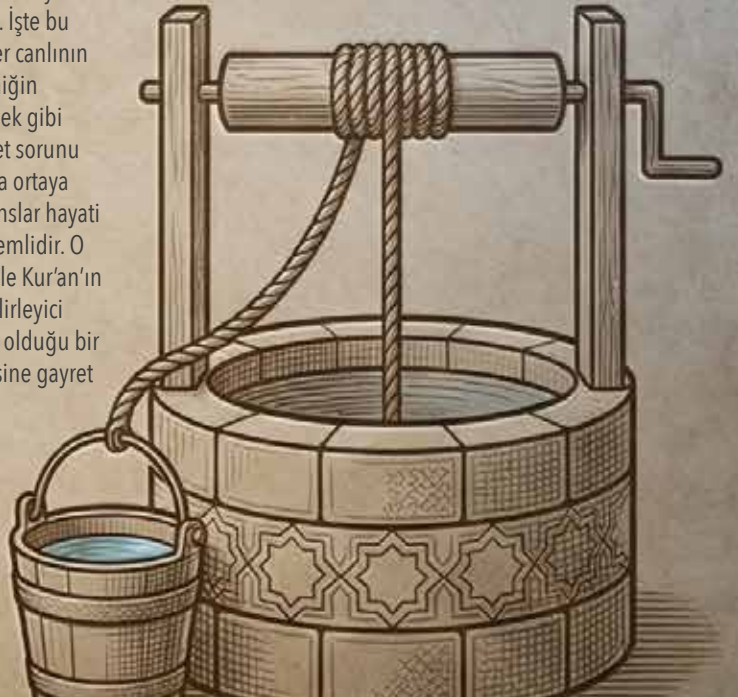
İnsanların ürettiği ekonomik mekanizmalar, modeller, küresel anlamda etkin olan iktisadi sistemler sonuç itibarıyla bir dağılım belirleyicisi fonksiyonu icra ediyorlar. İşte bu dağılımda her canlının ve her dinamiğin hakkını vermek gibi bir hakkaniyet sorunu vardır. Burada ortaya konan referanslar hayati derecede önemlidir. O yüzden temele Kur'an'ın yerleştiği, belirleyici olarak O'nun olduğu bir sistem önerisine gayret etmek şarttır.

Hiçbir Müslüman sistemin

gereği de olsa bir başkasının malını haksız yere yeme ruhsatına sahip değildir. Sistemlerin egemenliği nefes aldırıyor olsa bile. Müslümanın üzerine düşen görev, işte bu metinlerde kendisine gönderilen temellerden hareketle hakkaniyetli bir ekonomik sistem kurmak ve o sistemde yaşamaya azmetmektir. Bu imani bir sorumluluktur.

Kesinlikle hiç kimsenin malını haksızlıkla yiyecek bir düzene razı olunamaz. Kurulu düzenlerin gücü ne olursa olsun. Bu durum mükellefiyeti ortadan kaldırmaz.

Ayetlerden çok kolay anlaşılabilen gibi Allah Teâlâ da insanların yaşadığı şartları ve içinde buldukları psikolojileri çok iyi biliyor ve buna rağmen düzenin değiştirilmesini istiyor. Yapılması gereken, durumu idare etmek için fetva aramak değil, durumu düzeltmek için ya da düzgün bir sistem üretmek için yol aramaktır.

SITKI ABDULLAHOĞLU
Maruf Vakfı İEE Başkanı

SÜNNETLE GELENLER

KESB (KAZANÇ) BÖLÜMÜ

KESB; Kesb, kazanmak manasına mastardır. Kelime, mal gibi maddî kazançlar için kullanıldığı gibi, ilim gibi, hayır veya şer gibi mânevî kazançlar için de kullanılır. Kelime asıl itibariyle cem'etmek manasına gelir.

Kazanma konusu insan için hayatın anlamı sayılacak konulardandır. Bu yüzdendir ki konu üzerinde Allah ve Resulü kesin ifadeler kullanmış ve net belirlemeler yapmışlardır. Kazancın helal ve temiz olması İslam insanı için alternatifi olmayan bir çizgiyi ifade eder. Sünnette konuyla ilgili ölçüleri ve yaklaşımları ifade eden bazı hadislerde şu ifadelerle karşılaşılıyor:

Bir hadiste şöyle buyruluyor: Havle el-Ensariyye (radiyallahu anhâ) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ı işittim. Şöyle buyurmuşlardı:

"Bir kısım insan vardır, Allah'ın mülkünden haksız bir surette mal elde etmeye girişirler. Halbuki bu, kıyamet günü onlara bir ateştir, başka değil." [Buhârî, Hums 7; Tirmizî, Zühd 41,]

Bir başka hadiste, Nu'man İbnu Beşir (radiyallahu anhümâ) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Şurası muhakkak ki, haramlar

apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında (haram veya helal olduğu) şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de ırzını da tebric etmiş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir."

[Buhârî, İman 39, Büyü 2; Müslim, Müsakat 107, (1599); Ebu Davud, Büyü 3, (3329, 3330); Tirmizî, Büyü 1, (1205); Nesâî, Büyü 2,]

Haram ve helal belirleme yetkisi sadece Allah'a aittir. Konuyu izah eden bir hadiste şöyle buyruluyor; Selman el-Farîsî ve İbnu Abbas (radiyallahu anhüm) anlatıyorlar: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Helal, Allah Teala hazretlerinin kitabında helal kıldığı şeydir. Haram da Allah Teala hazretlerinin kitabında haram kıldığı

şeydir. Hakkında sükut ettiği şey ise affedilmiştir. Onun hakkında sual külfetine girmeyiniz." [Tirmizî, Libas 6, (1726); İbnu Mace, Et'ime 60,]

Helal kazancın en kıymetli vesile konusunda ise şöyle buyurulmuştur: Mikdâm İbnu Ma'dikerb (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki:

"(Benî Adem'den) hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir taamı asla yememiştir. Allah'ın peygamberi Dâvud aleyhisselâm da elinin emeğini verdi." [Buhârî, Büyü 15.]

Zaman içerisinde insanların hasasiyetlerin kaybolacağına ilişkin endişeyle ilgili olarak da şöyle buyurulmuştur. Hz. Ebu Hureyre (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah aleyhissalâtu vesselâm buyurdular ki:

"Öyle devir gelecek ki, insanoğlu, aldığı şeyin helalden mi, haramdan mı olduğuna hiç aldırmayacak." [Buhârî, Büyü 7, 23; Nesâî, Büyü' 2, (7, 243).]

Hatta helal kazancın kuşaklar üzerindeki etkisinin yüksekliğine vurgu yapmak amaçlı olarak da şöyle buyurulmuştur: Hz. Aişe (radiyallahu anhâ) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Muhakkak ki yediğinizin en temizini kendi kazancınızdan olandır. Muhakkak ki evlatlarınız da kendi kazancınızdanıdır." [Ebu Davud, Büyü 79; Tirmizî, Ahkam, 22, (1358); Nesâî, Büyü 1, (7, 249); İbnu Mace, Ticarat 1, (2137), 64,]

Hatta konunun hassasiyeti doğrultusunda daha özel alanların da nasıl yönetilmesi gerektiğine ilişkin beyanlar bulunmaktadır. Bunlar da son derece dikkat çekicidir.

Sa'd İbnu Ebî Vakkas (radıyallahu anh) anlatıyor: "Sanki Mudar kabilesine mensup uzun boylu bir kadın ayağa kalkıp:

"Ey Allah'ın Resûlü! Bizim geçimimiz, babalarımız ve evlatlarımız ve kocalarımız üzerindedir. Onların mallarında emirleri dışında, tasarrufu bize helal olan nedir?" diye sordu. Aleyhissalâtu vesselâm:

"Size helal olan "taze"dir. Ondan hem yiysin hem de hediye edin!" buyurdular." Ebu Davud der ki: "Tazeden maksat ekmek, sebze ve taze meyve [gibi fazla kalınca bozulan yiyecekler]dir." [Ebu Davud, Zekat 44, (1686).]

Hız. Aişe (radıyallahu anhâ) anlatıyor: "Ebu Süfyan'ın karısı Hind, (Bir gün gelerek) "Ey Allah'ın Resûlü dedi.

Ebu Süfyan cimri bir adamdır. Bana ve çocuğuma yetecek miktarda (nafaka) vermiyor. Durumu idare için, onun bilmez tarafından, almam gerekiyor! (Ne yapayım?)"

Aleyhissalâtu vesselâm: **"Örfe göre sana ve çocuğuna kifayet edecek miktarda al!"** buyurdular" [Buharî, Büyü 95, Mezalim 1, Nafakat 5, 9, 14, Eyman 3, Ahkam 14, 180; Müslim, Akdiye 7, (1714); Ebu Davud, Büyü 81, (3532); Nesâî, Kudat 30, (8, 246).]

Daha önemli ve yüksek düzeyli hassasiyet gerektiren konulardan biri de kamu görevinde olanların takınmaları gereken tutumları ile ilgilidir. Bu konuda açık beyanlar mevcuttur.

Hız. Büreyde (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki:

"Biz kimi bir işe tayin eder, bir rızık tahsis edersek, bu tahsis edilenden öte aldığı gulüldür (devlet malından hırsızlıktır)." [Ebu Davud, Harac 10, (2943).]

Müstevid İbnu Şeddad (radıyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) buyurdular ki: **"Kim bize memur olursa, kendine bir zevce edinsin. Hizmetçisi yoksa bir de hizmetçi edinsin. Meskeni yoksa bir mesken edinsin."**

Hız. Ebu Bekr (radıyallahu anh) dedi ki: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın şöyle buyurdular bana haber verildi: **"Kim bunun dışında bir şey edinirse, bu kimse haindir, hırsızdır."** [Ebu Davud, Harac 10, (2945).]

Konuyla ilgili daha aydınlatıcı ve şüpheleri ortadan kaldıracı açıklamalar şu şekilde gelmiştir:

Abdullah İbnu Amr es-Sa'dî'nin anlattığına göre, "hilafeti sırasında Hz. Ömer'in yanına geldi. Hz. Ömer kendisine: "Bana haber verildiğine göre, sen Müslümanların işlerinden bir kısmını üzerine almışsın ve sana maaş verilince almaktan kaçınmışsın (doğru mu)?" diye sordu. Ben de: "Evet!" dedim. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Bundan maksadın ne?" dedi. Ben de: "Benim atlarım var, kölelerim var (halim vaktim iyidir, hayır üzereyim. Ben maaşımın Müslümanlara sadaka olmasını istiyorum" dedim. Hz. Ömer: "Hayır! Böyle yapma! Çünkü (bir ara ben de senin gibi düşünmüş), senin arzu ettiğin şeyi arzu etmiştim. Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) bana ihsanda bulunuyordu. Ben de: "Bu parayı ona benden daha çok muhtaç olan birine ver!" diyordum. Hatta bir seferinde (aleyhissalâtu vesselâm) yine bana mal vermişti. Ben yine: "Bunu, onu benden daha çok muhtaç olan kimseye ver!" demiştim. Aleyhissalâtu vesselâm:

"Onu al, kendi malın yap, sonra tasadduk et! Bu maldan, sen talep etmeden, bekler vaziyeti almadan, gelen olursa onu al. Böyle olmayana gönlünü bağlama!" buyurdular." [Buhârî, Ahkâm 17; Müslim, Zekat 111, (1045); Nesâî, Zekat 94, (5, 103).]

Ancak Müslümanların ortak malı olan alanlar da belli edilmiştir. Onların kullanımı konusunda daha rahat davranılması mümkündür. Diğer konular da hak konusu dikkat istemektedir.

Resulullah (aleyhissalâtu ves-

selâm)'ın muhacir ashabından bir adamın anlattığına göre, Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm) şöyle buyurdular:

"Müslümanlar üç şeyde ortaklardır: "Su, ot ve ateş." [Ebu Davud, Büyü 62, (3477).]

Haksız mal edinmek, mal için birilerine haksızlık yapmak her daim yanlışlanmıştır. Bu o kadar ileri derecede dikkatle sistem haline getirilmiştir ki, devlet de bundan nasi-bini almıştır. Devletin gücü olması hasebiyle insanların mallarını alma imkanı bulunmaktadır. Hatta yasa çıkarıp vergi oluşturma ardından da yasaya dayanarak insanların mallarını alabilmesi mümkündür. Bunlar da Allah Resulü tarafından değerlendirilmeye alınmış ve haksız vergi kavramı etrafında yorumlanmış ve yasaklanmıştır. Hatta bu konuya özel bir sim verilmiş ve tarihi kavramsallaştırmaya konu edilmiştir.

MEKS (USULSÜZ VERGİ)

Ukbe İbnu Amir (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'ın: **"Meks sahibi cennete girmeyecektir!"** dediğini işittim." [Ebu Davud, Harac 7, (2937).]

AÇIKLAMA:

Meks, lügat olarak noksanlık, zulm manasına geldiği gibi, cahiliye devrinde pazarda satış yapan mal sahibinden (vergi olarak) alınan dirhemlere denir.

Bu hadis rivayetlerinde çıkarılacak bazı sonuçların maddeler halinde

görülmesi öğretici olmak bakımından faydalı olacaktır. Aşağıdaki çalışma bu amacı gerçekleştirmek üzere yapılmıştır:

- Her yönüyle temiz kazanç, İslam insanının olmazsa olmaz zeminidir. Kazancın konusu temiz olmalı, metodu temiz olmalı, sonuçları temiz olmalı. Yani aslen helal ve temiz bir alandan kazanmak, helal ve yasal yollardan kazanmak, kazanma sürecinde hiç kimseyi ya da tarafı haksızlığa uğratmamak şarttır.
- İslam düşünce atmosferinde kazancı temiz olmayan insanların, muteber kabul edilmeleri söz konusu olamaz. Kendileri gibi sözleri de muteber kabul edilemez.
- Haksız yere yapılan mal birikiminin makbuliyeti söz konusu değildir.
- İslam insanının ekonomik hayatı, yüksek bir titizlikle sürdürülen bir hayattır. İslam insanı, açık haramlar/yasaklar bir tarafa şüpheli olan kazançları da terk eden insandır.
- Her alanda olduğu gibi, ekonomik alanda da yasakların ve yasak olmayanların kaynağı Allah'tır. Zira hak belirleme yetkisi Ona aittir. Çünkü mutlak yaratıcı, yarattığını tüm detayları ile ve hikmetleri ile bilendir.

- Angarya meşru bir kazanç sayılmamaktadır. O yüzden temiz kazanç kişinin kendi performansı ile elde ettiği kazançtır.
- Aile içinde kazanımlardan infak yapma noktasında eşlerin birbirleri ile olan iletişimleri örf esas alınarak belirlenir. Krize sebebiyet vermeyecek bir infak uygulamasının tercih edilmesi doğru olmalıdır.
- Kamu hizmeti gören insanlar ortak bütçeden maaş alabilirler. Ancak bu konuda standartlar belirlenmesi (ev, araç, evlilik, hizmetçi gibi) ve onun aşılması önemlidir. Hatta aşılması hırsızlık olarak kabul edilmektedir.
- Kamu görevini yaparken tahakkuk eden ücreti almak, kişisel mal haline getirmek ve ondan sonra kendi malın olarak onu tasadduk etmek ya da başka şekilde kullanmak doğru olan yoldur. Ücretsiz çalışmaya başlanınca daha sonra ortada dönen diğer mallara gönül bağlanması riski olabilir bunun sonucunda yolsuzluk riski doğar.
- İslam toplumunda kamuya ait olarak nitelendirilip herkesin istifade etmesi için ortak kabul edilen üç şey vardır: Su, ot ve ateş. Bunlar için ayrıca bir emek verilmemişse onlardan kimse ücret talep edemez.
- Kamu görevlisi olarak bir şekilde mal taksimi görevi yapan insanın, bu paylardan kendisine bir şeyler alması söz konusu olamaz.
- Elde edilmiş bir çeşit şüphe ve haksızlık ihtimali olan mal meşru kabul edilemez.
- Kumar ve kumar benzerliği olan müsabakalardan, ya da kumar olarak oynanan müsabakalardan elde edilen kazançlar meşru kabul edilemez.
- Haksız vergi alınması meşru bir kazanç olarak telakki edilemez.

Merve KARAMAN¹

DOÇ. DR. MÜCAHİT ÖZDEMİR İLE İSLAM EKONOMİSİ ÜZERİNE “İSLAM İKTİSADI, TEORİYLE SINIRLI KALMAYAN, HAYATA DOKUNAN BİR YAKLAŞIMDIR.”

■ Hocam, Maruf Vakfı'nın bülteni için röportaj teklifini kabul ettiğiniz için öncelikle teşekkür ediyorum. Bildiğiniz gibi vakfımız İslam İktisadı konusunda akademik çalışmaya odaklı olarak faaliyet yapmaktadır. Sizin de bu konularda çalıştığınızı biliyoruz. Bu konuda kısa bir giriş yapmak ister misiniz?

Öncelikle Maruf Vakfı'na ve size, Bülten'deki mülakatlar serisine bizi de dahil ettiğiniz ve İslam iktisadı ile ilgili meseleleri konuşmak için bir zemin hazırladığınız için teşekkür ediyorum. İnşallah faydalı olur, istifade edilir.

Aslında Maruf Vakfı ile şöyle bir geçmişimiz var: Sıtkı Bey ile 2016 yılında, doktora tezim kapsamında bir mülakat yapmıştım. O zaman da sağ olsun, çok kıymetli bilgiler paylaşmıştı. Sonrasında Maruf Vakfı'nı yakından takip etmeye başladık. Senin vesilenle de yapılan çalışmalardan daha fazla haberdar oluyoruz.

DOÇ. DR. MÜCAHİT ÖZDEMİR

¹ İstanbul Üniversitesi İktisat Doktora Programı, Maruf Vakfı İEE Akademi 3

Şunu özellikle vurgulamak isterim: Türkiye’de İslam iktisadı alanında özellikle 2010’un ortalarından sonra araştırma merkezleri kurulmaya başladı; beraberinde yüksek lisans ve doktora programları açıldı. Biz de Bursa Uludağ Üniversitesi bünyesinde, 10 Ağustos 2025’te İslam İktisadı ve Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi’ni (BUİMER) kurduk. Üniversitelerde kurulan bu merkezler elbette çok kıymetli, ciddi bir çaba var. Ancak üniversite yapısının doğası gereği bazı kısıtlar söz konusu. Yönetimin sahiplenmesi, kadro tahsisi, insan kaynağı ve diğer imkânlar önemli. Özellikle devlet üniversitelerinde hareket alanı daha sınırlı olabiliyor. Böyle olunca içerik ve kapsam da çoğu zaman üniversite içi hedef kitleyle sınırlı kalabiliyor.

Buna karşılık Maruf Vakfı gibi sivil toplum kuruluşları daha esnek, daha özgür ve konjonktürden daha bağımsız bir şekilde faaliyet gösterebiliyor. Daha kısa vadede çözümler üretebildikleri gibi, aynı zamanda meselenin temel ve teorik boyutlarına da odaklanabiliyorlar. Bu anlamda Maruf Vakfı’nın yaptığı çalışmalar bana göre gerçekten çok kıymetli. Zaten vakfın internet sitesine ya da dergisine bakıldığında, İslam iktisadının teorik temellerine ilişkin çalışmaların ön planda olduğu açıkça görülüyor. İslam iktisadının ne olduğu, hangi değerler üzerine inşa edilmesi gerektiği gibi temel meseleler ele alınıyor. Bu hem ilmî özgürlük hem de hareket kabiliyeti açısından oldukça kıymetli.

Üniversitelerdeki araştırma merkezleri genelde hafta içi faaliyet gösterebiliyor; hafta sonu etkinlik yapmak bile çoğu zaman zor. Sivil toplum kuruluşları ise bu konuda daha rahat. Dolayısıyla İslam iktisadı gibi uzun soluklu ve derinlik gerektiren bir alanda, sivil toplumun bu meseleye odaklanmasını önemli buluyorum. Bir diğer husus şu: İslam iktisadında finans ve uygulamaya dönük çalışmalar oldukça öne çıkmış durumda. Oysa teorik boyut uzun süredir biraz arka planda kalıyor. Ben derslerimde de hep şunu vurguluyorum: Teorik araştırmalar ve uygulamaya dönük araştırmalar arasında bir denge olmalı. İslami finans, 1970’lerden itibaren daha çok pragmatik ve uygulamaya dönük bir çizgide gelişti. Ancak bu teorik tartışmalar yapılmadan, uygulamada ideal olanı yakalamak pek mümkün değil.

Ben beş yıl katılım bankasında çalıştıktan sonra akademiye geçtim. Uygulamanın içinden gelen biri olarak şunu net söyleyebilirim: Sektörden, bu yoğun rekabet içinde teorik tartışmalar yapmasını beklemek gerçekçi değil. Akademinin görevi tam da bu noktada, teorik temellere vurgu yapmak. Ancak akademi de çoğu zaman, İslam iktisadı kapsamında pratik çıktısı olan çalışmalar daha fazla ilgi görüyor; çünkü bu çalışmalar daha geniş bir kitleye hitap ediyor. Teorik çalışmalar ise daha çok ilmî camiaya sesleniyor ve bu nedenle geri planda kalabiliyor.

Oysa biz “İslam iktisadının temel değerleri nedir?”, “İslam iktisadının tüketime yaklaşımı nasıldır?”, “sermayenin, emeğin konumu nedir?” gibi soruları tartışmazsak ciddi sorunlar ortaya çıkıyor. Derste verdiğim bir örneği paylaşayım: Bir katılım bankasının internet sitesine baktığımızda, büyük puntolarla “geçen ay şu kadar kâr payı verildi” gibi brüt oranlar öne çıkarılıyor. Net kâr payı ise küçük puntolarla belirtiliyor. Hızlıca bakan bir kişi, bu brüt oranı referans alarak karar verebiliyor. Bu, piyasa dinamikleri açısından normal bir pazarlama yöntemi gibi görülebilir; ancak İslam iktisadının temel değerleri açısından sorunlu bir yaklaşım. Burada bir risk söz konusu, İslam iktisadının temel değerlerinden koparak, yalnızca piyasa mantığına teslim olma riski. Finansal yaklaşım, finansallaşma meselesi, katılım bankalarının ürün isimleri ve sunum biçimleri gibi konular sağlam teorik bir zeminde tartışılmadıkça, bu tür uygulamaların önüne geçmek zor. İşte Maruf Vakfı’nın yaptığı teorik çalışmalar bu nedenle çok kıymetli. Emek, üretim, adalet gibi meseleleri de kapsayan bütüncül bir iktisadi sistemin nasıl olması gerektiği ancak bu tür uzun vadeli ve meşakkatli teorik çalışmalarla ortaya konabilir.

Son olarak şunu da eklemek isterim: İslam iktisadı ve İslami finans bugün kamuda ve toplumda daha görünür hâle gelmiş durumda. Ancak bu görünürlük konjonktüre bağlı olarak değişebilir. Sivil toplum

kuruluşlarının önemi burada daha da artıyor. Gelecekte kamu desteği olmasa bile, sivil toplum uzun vadeli, bağımsız ve istikrarlı bir şekilde bu alanda çalışmaya devam edebilir. İnsan kaynağının yetiştirilmesi, bu alana yatırım yapılması ve süreklilik sağlanması açısından bu çok değerli. Bu vesileyle Maruf Vakfı'na tekrar teşekkür ediyorum. Allah razı olsun.

■ **İktisat lisansınızın ardından bankacılık ve sigortacılık alanında yüksek lisans yaptınız. Daha sonra Durham Üniversitesi'nde Islamic Finance and Management üzerine yüksek lisans tezi hazırlayarak İslami finans alanına yöneldiniz. Bu yolculukta sizi etkileyen en önemli dinamikler neler oldu?**

Aslında süreç şöyle gelişti: Ben iktisat bölümünden mezun olduğumda, üniversitedeki derslerimizde İslam iktisadı, İslami finans ya da bu çerçevede herhangi bir yaklaşım açıkçası hiç yer almıyordu. Ancak derslerin dışında, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine katıldığımız için – eğitimler, okuma grupları gibi – bu konularla oralarda tanışma imkânımız oldu. Bu zaten birçok kişi için benzer şekilde gelişen bir süreç. Genellikle başlangıç noktası klasik eserler oluyor. Sezai Karakoç'un "İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü" kitabı bunlardan biriydi. Biz iktisat birinci sınıfa geçtiğimizde bu kitabın tahlilini yapmıştık. Sonrasında başka kitaplar da okuduk ama çoğu kişi için ilk temas noktası bu eserler oluyor. Yani üniversitenin kendi müfredatı içinde değil, üniversite dışındaki bireysel ve kolektif çabalarla İslam

iktisadıyla tanışmış olduk.

Burada sivil toplum kuruluşlarının etkisi gerçekten önemli. O dönem, "Mukayeseli Bilimler Çalışmaları" vardı; bir süre oraya da katılmıştık. Orada da İslam iktisadıyla ilgili bazı konulara temas ediliyordu. Özellikle zekât konusu ön plandaydı. Ayrıca Ömer Çapra'nın çalışmaları, sosyal güvenlik ve benzeri başlıklarda bazı kitaplar okuduğumuzu hatırlıyorum. Tüm bunlar, üniversitenin dışında gerçekleşen ama bizim bu alana aşına olmamızı sağlayan tecrübelerdi.

Bu yaşadıklarımız aslında şunu da gösteriyor: Bugün kamunun ve üniversitelerin İslam iktisadına yönelik daha destekleyici bir yaklaşımı var; ancak bu destek olmasa bile, sivil toplum kuruluşları bu boşluğu doldurabiliyor. Bu nedenle bu çalışmaların iki kanaldan – hem üniversite hem sivil

toplum – yürütülmesi çok kıymetli. Benim üniversite yıllarımda kamunun böyle bir yaklaşımı yoktu; biz İslam iktisadını daha çok sivil toplum faaliyetleri sayesinde duymuş olduk.

O dönem farkına çok varamasak da benim için önemli kırılma noktalarından biri rahmetli Sabahattin Zaim Hoca ile karşılaşmamız oldu. Üniversitede bir öğrenci derneğimiz vardı; İlim Yayma Cemiyeti'nin Boğaziçi'ndeki pansiyonunda da aktif faaliyet gösteriyorduk. O mekânda düzenlenen bir programda Sabahattin Zaim Hoca konuşmacı olarak gelmişti. Hoca doğrudan iktisadi bir mesele anlatmadı; daha çok "güzel insan nasıl olmalı?" sorusu etrafında bir sohbet yaptı.

Arada iktisada temas ettiği yerler oldu ama genel olarak ahlaki bir çerçeve çizdi. Hoca gelmeden önce Boğaziçi Üniversitesi kütüphanesinde, kendi el yazısıyla üzerine not düşüp hediye ettiği "İslam-İnsan Ekonomisi" adlı kitabını bulmuştum. Hoca geleceği için o kitabı, baskısı olmadığı fotokopide kitap formatında çoğaltıp okumuştum. Fotokopi kitabı imza almak uygun olmadığı için hayatını anlattığı kitabı da temin edip program sonrasında imzalatmıştık. O dönemde İslam iktisadıyla ilgili başka okumalarımız da oldu ama çok derin bir teorik çerçeveye tanıştığımızı söyleyemem. Ancak en azından İslam iktisadıyla ilgili meseleler bilinçaltımıza yerleşti çok şükür.

Asıl kırılma noktam ise İslami finansla pratik hayat içinde karşılaşmam oldu. 2010 yılında Albaraka Türk'te yatırımcı ilişkileri biriminde göreve başladım. Yeni mezun olmanın verdiği idealizmle, bir katılım bankasında çalışıyor olmanın da etkisiyle, İslam iktisadıyla ilgili meseleleri daha çok sorgulamaya başladım. Hatta kendi aramızda birkaç kişiyle Hamdi Döndüren hocamızın "Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali" kitabını okumaya çalıştık. Ancak şunu net bir şekilde fark ettim: Banka İslami bir banka da olsa, piyasa kendi gündemini dayatıyor. Rekabet, hız ve kârlılık baskısı içinde, İslam iktisadına dair temel meseleler istemez geri planda kalabiliyor. Bu durum, İslami finansı anlamamda ve eksiklikleri fark etmemde

Albaraka Türk'te çalışmamın çok belirleyici olmasına yol açtı.

Bu sırada Marmara Üniversitesi'nde bankacılık alanında tezsiz yüksek lisans yaptım. Yaptığım ödevlerin neredeyse tamamını katılım bankacılığı üzerine seçtim. O dönem İslami finans alanında özel bir yüksek lisans programı olmadığı için bankacılığı tercih

etmiştim. Yatırımcı ilişkileri birimi de benim için çok öğretici oldu; çünkü bankanın genel işleyişini, faaliyet raporlarını, yatırımcıların sorularını yakından takip etme imkânı veriyordu. Bu da katılım bankalarının çalışma prensiplerini ve eksik yönlerini daha net görmemi sağladı. Sonrasında Marmara Üniversitesi'nde yine

bankacılık alanında doktora başladım. Doktora sürecinde de odaklandığım konular ağırlıklı olarak katılım bankacılığı ve İslami finans etrafında şekillendi. Tez konumu belirlerken hep şunu düşündüm: Hem pratikte bu kurumların içindeyim hem de akademik olarak bir çalışma yapıyorum; o hâlde yazacağım tez, pratik hayata da katkı sunsun. Katılım bankalarının toplumsal etkisini ve sorumluluğunu artıracak bir konu olsun istedim.

Bu çerçevede katıldığım bir programda mikrofinans, karz-ı hasen ve Pakistan'daki uygulamalar gibi konular gündeme gelmişti. Zaten bu kavramlara aşinaydık. Nihayetinde doktora tezimi, katılım bankalarında mikrofinans uygulamaları ve karz-ı hasen çerçevesinde belirledim. Amacım, akademik olarak üretilen bilginin pratiğe yansımaya. Özellikle düşük gelir grubundaki insanların bu sistemden daha fazla faydalanabilmesini önemsiyordum. Özetle söylemek gerekirse: Lisans döneminde İslam iktisadıyla üniversite dışında, sivil toplum faaliyetleri ve sınırlı okumalar aracılığıyla tanıştım. Sabahattin Zaim Hoca'nın programına katılmam, onun kitabını okumuş olmam ve o çevrede yapılan sohbetler bu bilincin oluşmasına katkı sağladı. Katılım bankasında çalışmak ise pratiği görmemi ve sistemin eksik yönlerini fark etmemi sağladı. Akademik yolculuğum da bu tecrübelerin üzerine inşa edilmiş oldu.

■ **Son yıllarda dijital finans teknolojilerinin (fintech) yükselişi, İslami finans kurumlarını olduğu kadar mikrofinans uygulamalarını da dönüştürmeye başladı. Doktora tezinizde İslami mikrofinansa yönelik teorik ve uygulamalı bir çerçeve sunarak model önerilerinde bulunmuştunuz. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, dijitalleşmenin İslami mikrofinans modellerine entegrasyonu sizce ne derece mümkündür?**

Burada meseleyi şöyle ifade edebiliriz: Dijitalleşme bugün çok popüler bir kavram ve çoğu zaman doğrudan her meseleye çözüm sunacak bir alan gibi görüyoruz. Ancak benim doktora tezimi seçerken odaklandığım temel mesele, katılım bankalarının sahip olduğu mevcut altyapıydı. Katılım bankaları sonuçta finans kuruluşları; fon toplama ve finansman sağlama faaliyetlerini profesyonel bir şekilde, güçlü bir mevzuat çerçevesi içinde ve ciddi bir insan kaynağıyla yürütüyorlar. Asıl soru şuydu: Bu güçlü altyapı, düşük gelir grubundaki insanlara nasıl ulaştırılabilir? Katılım bankaları bu süreçte hangi kaynakları kullanabilir ve nasıl bir yaklaşım benimseyebilir? Burada iki temel yaklaşım söz konusu: Bu faaliyetleri ticari bir faaliyet olarak mı görmeliyiz, yoksa sosyal sorumluluk çerçevesinde

mi değerlendirmeliyiz? Katılım bankalarının elinde aslında bu amaçla kullanılabilecek çeşitli kaynaklar da var. O dönemde daha fazla gündeme gelen, Merkez Bankası nezdindeki nemalandırmalar, İslami olmayan gelirler, gecikme cezaları ya da kâr mahrumiyetlerinden doğan gelirler gibi kalemler bu kapsamda değerlendirilebilir mi sorusu önem kazanıyordu. Bunlar sosyal sorumluluk kapsamında mı kullanılmalı, yoksa ayrı bir birim altında kurumsal bir yapıya mı kavuşturulmalı?

Bu noktada Bangladeş'te faaliyet gösteren Bangladeş İslam Bankası örneği oldukça dikkat çekiciydi. Bu banka mikrofinans uygulamalarını başarılı bir şekilde hayata geçirmişti. Benim doktora çalışmamda da temel hedefim, katılım bankalarına doğrudan öneriler sunmaktı. Ancak saha uygulamalarına ve mülakatlara baktığımda şunu net bir şekilde gördüm: Katılım bankalarının üst yönetiminden başlayarak genel yapısı, büyük ölçüde "banka zihniyeti" ile hareket ediyor. Yaptığım mülakatlarda üst düzey yöneticilerin yaklaşımı çoğunlukla şöyleydi: "Evet, bu işleri yapmamız lazım, aslında vicdanen de yapılması gerektiğini biliyoruz; ama günün sonunda müşterilerin beklentileri, mevzuat, yasal çerçeve ve yoğun rekabet koşulları var." Bu nedenle mikrofinans gibi uygulamaların bankaların ana faaliyet alanı içinde hayata geçirilmesi zorlaşıyor. Tam da bu noktada banka dışı kurumların ve

sivil toplum kuruluşlarının önemi ortaya çıkıyor. Katılım bankaları bu işi doğrudan yapamaları bile, sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içinde mikrofinans uygulamalarını destekleyebilirler. Nitekim Endonezya gibi ülkelerde bu tür modellerin başarılı örnekleri mevcut. Ben de tez çalışmamda hem bankalar için hem de banka dışı yapılar için çeşitli öneriler geliştirmiştım.

Dijitalleşme ise tam bu noktada kritik bir rol oynuyor. Katılım bankalarının ve İslami bankaların düşük gelir grubuna küçük tutarlı finansman sağlamaktan geri durmalarının en önemli nedenlerinden biri operasyonel maliyetler. Risk algısı elbette bir faktör; "Bu kişiler borçlarını ödemez" düşüncesi yaygın. Oysa Grameen Bank'tan bu yana, 1970'lerden itibaren mikrofinans uygulamalarında geri ödeme oranlarının oldukça yüksek olduğu biliniyor. Hatta birçok örnekte, ödeme performansının geleneksel banka müşterilerinden daha iyi olduğu görülüyor. Örneğin bazı mikrofinans kuruluşlarında geri ödeme oranları %99 seviyelerine kadar çıkabiliyor.

Asıl sorun şu: Banka açısından 10 milyon liralık bir krediyle, 10-50 bin liralık bir mikro kredinin operasyonel maliyeti birbirine oldukça yakın. Her iki durumda da onay süreçleri, takip, raporlama ve personel maliyetleri söz konusu. Düşük tutarlı kredilerde bu maliyetler görece olarak çok

daha ağır hissediliyor. Dijitalleşme ise bu maliyetleri ciddi şekilde düşürebilecek bir imkân sunuyor. Teknoloji sayesinde personel maliyetleri azalıyor, takip süreçleri kolaylaşıyor ve erişim maliyetleri düşüyor. Mobil uygulamalar, çevrim içi takip sistemleri ve dijital ödeme araçları mikrofinans uygulamalarını çok daha sürdürülebilir hâle getirebilir. Türkiye gibi internet ve akıllı telefon erişiminin yaygın olduğu bir ülkede, dijitalleşme mikrofinansın hitap ettiği kitleye ulaşmasını önemli ölçüde kolaylaştırır.

Bunun yanı sıra dijitalleşme, bilgi maliyetlerini de düşürür. Mikrofinansta fiziksel teminat çoğu zaman mümkün değildir. Bu nedenle kişilerin güvenilirliği, ödeme alışkanlıkları ve sosyal teminatları büyük önem taşır. Bu bilgileri elde etmek ve doğrulamak ise maliyetlidir. Dijitalleşme sayesinde, farklı mikrofinans kuruluşlarının ortak kullanabileceği bir veri havuzu oluşturulabilir. Kişilerin borç ödeme performansları, güvenilirlikleri ve finansal geçmişleri bu havuzda takip edilebilir. Tıpkı bankacılık sisteminde kredi risk skorlarının kullanılması gibi, mikrofinans alanında da benzer bir yapı kurulabilir. Bu durum mikrofinansı hem daha etkin hem de daha yaygın hâle getirir. Bilgiye erişim maliyeti düşer, operasyonel maliyetler azalır ve sistem daha sürdürülebilir olur. Elbette dijitalleşme zaman zaman "fazla mekanik" olmakla eleştirilebilir.

Örneğin bugün bir yardım kuruluşunun mobil uygulaması üzerinden birkaç saniyede bağış yapabiliyoruz. Bu durum, bağış sürecini çok kolaylaştırıyor; ancak kimi zaman bu kolaylığın vicdani boyutu zayıflattığı da söylenebilir. Buna rağmen, arka planda güçlü bir muhasebe ve denetim altyapısı olduğu sürece, dijitalleşme binlerce işlemin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini mümkün kılıyor

ve operasyonel maliyetleri ciddi biçimde düşürüyor. Aynı durum mikrofinans için de geçerli. Dijitalleşmenin bu alana entegre edilmesi, diğer finansal işlemlerde olduğu gibi, etkinliği artıracaktır. Mikrofinansta etkinlik ise son derece kritik bir unsur. Çünkü ancak bu sayede hem daha fazla insana ulaşmak hem de sistemi sürdürülebilir kılmak mümkün olur.

■ **Çalışmalarınız arasında yoksullukla mücadelede İslami çözümler önemli bir yer tutuyor. İslam İktisadı Araştırma ve Uygulama Derneği (İKSAR) projesi de bu çabanın somut bir örneği olarak dikkat çekiyor. Günümüz enflasyonist piyasa ortamında, İKSAR'ın mevcut olumlu performansının sürdürülebilirliğinin imkanı nedir?**

Aslında genel yaklaşımımız ve hep sorduğumuz soru şuydu: Teorik olarak yaptığımız çalışmalarını, mümkün olduğunca pratiğe nasıl yansıtabiliriz? Bu çerçevede pek çok değerlendirme yaptık. Sağ olsun Salih Ülev ve İSEFAM bünyesindeki diğer hocalarla birlikte bu konuları uzun uzun tartıştık. Son dönemde özellikle enflasyon meselesi daha fazla öne çıkmış durumda. Son iki yılda bu konu hem uygulayıcıların hem de bu alanda çalışanların doğrudan muhatap olduğu bir mesele hâline geldi. İKSAR açısından baktığımızda enflasyonun neden önemli olduğu sorusu, doğrudan sürdürülebilirlik meselesiyle ilgili. Şu an İKSAR'da sağlanan finansman tutarları tarım dışı alanlarda yaklaşık 80 bin TL'ye, tarımda ise 100 bin TL'ye kadar çıkabiliyor. Oysa biz 2018'de ilk başladığımızda verilen maksimum tutar 5 bin TL idi. Aradan geçen sürede hem enflasyonun etkisi hem de imkânların artmasıyla bu rakamlar yükseldi. Ancak enflasyon, bu tür karz-ı hasen temelli

yapılar için özel bir problem alanı oluşturuyor.

Şöyle ki: Siz bir kişiye finansman sağlıyorsunuz ve geri ödemeler genellikle 45 gün sonra başlıyor. Enflasyonist bir ortamda, herhangi bir fazlalık almadan bu süreci yürüttüğünüzde, zaman içinde verebileceğiniz finansman tutarı ve ulaşabileceğiniz kişi sayısı doğal olarak enflasyon oranında eriyor. İKSAR'ın temel fonksiyonu, gelir getirici bir faaliyette bulunmak isteyen düşük gelirli insanlara ulaşmak ve bunu sürdürülebilir bir şekilde yapmak. Eğer bağışlarla desteklenen bir "akar" oluşmuyorsa, yani sürekli yeni kaynaklar gelmiyorsa, ana para zamanla eriyor ve bu da daha az kişiye ulaşılması anlamına geliyor. Talep düşükse bu sorun çok görünür olmayabilir; sistem likit şekilde devam edebilir. Ancak talep yükseks ve bağışlar da yeterli düzeyde değilse, enflasyon sürdürülebilirlik açısından ciddi bir sorun hâline geliyor. Bu noktada "enflasyon kadar fark alınabilir mi?" sorusu gündeme geliyor. Bu konuyu hem doktora tezimi yazarken hem de sonrasında ülkemizdeki önde gelen hocalarımıza sorduk. Genel kanaat, taraflardan hiçbirinin mağdur olmaması için enflasyon kadar bir farkın alınabileceği yönünde. Hatta bazı hocalar, adaletin sağlanabilmesi için bunun gerekli olabileceğini ifade ediyor.

Ancak burada sorun şu: İKSAR gibi yapılarda, siz herhangi bir fazlalık almaya başladığımızda, bu farkın İslam'a göre meşruiyetini anlatmak pratikte çok da kolay

olmuyor. Enflasyon kadar fark alınması fikhen mümkün olsa bile, bundan faydalanan kişilerin büyük çoğunluğu bu bilince sahip olamayacaktır. Çünkü algı genellikle şöyle oluşuyor: "Bu kurumlar da bir fark alıyor; sadece diğer bankalara göre biraz daha az alıyorlar." Yani alınan her fazlalık, ister istemez faizli bir banka algısını çağrıştırabiliyor. Bu durum, kurumun vermek istediği asıl mesajı zedeleyebilir. Karz-ı hasen vurgusunun, yani karşılıksız borç verme anlayışının, muhataplara aktarılması zorlaşır. Oysa siz hiçbir fazlalık almadan, çok sade bir şekilde şunu söylediğinizde: "Tezcecim, ablacım, kardeşim; sana 80 bin TL veriyoruz. Gelir getirici bir faaliyette bulunacaksınız. Bu tutarı 8 ay boyunca, her ay 10 bin TL olacak şekilde geri ödeyeceksin ve geri ödemeler 45 gün sonra başlayacak." Bu yaklaşım son derece net, anlaşılır ve güçlü bir etki oluşturuyor.

Bu noktada insanlar, kendilerine sunulan imkânın ne kadar büyük bir katkı olduğunu çok daha net kavriyorlar. Bu tür bir desteğin bereketini hissediyorlar. Aynı şekilde bağışçılar da bu yapının ne yaptığını, nasıl bir etki oluşturduğunu açıkça gördüğünde, bu tür kurumlara destek verme konusunda daha istekli oluyor. Toplum nezdinde bu yapıların teveccüh görmesi ve fon kaynağının güçlenmesi de bu sayede mümkün hâle geliyor. Bu nedenle ben, hiç fazlalık alınmayan bir modelin, bağışlarla desteklediği süreçte sürdürülebilirlik açısından da

ciddi bir sorun oluşturmayacağını düşünüyorum. Enflasyon kadar fark alındığında ise, bunu anlatmak ve karz-ı hasen boyutunu muhafaza etmek çok daha zor hâle geliyor. Elbette bu mesele tamamen kapalı bir konu değil; tartışılabilir. Eğer hiç bağış alınamıyorsa ve çok yoğun bir talep söz konusuysa, stratejik bir karar olarak bu yol tercih edilebilir. Ancak bu tür bir adımın çok iyi düşünülmesi gerektiği kanaatindeyim.

■ **'40 Soruda Karz-ı Hasen' adlı eserinizde, karz-ı hasen vakıflarının yaygınlaş-a-mamasını gerekçeleriyle birlikte ele almaktasınız. Bir önceki soruyla bağlantılı olarak, karz-ı hasen gibi sivil toplum kuruluşları gelecek dönemde yaygınlaşma potansiyeline sahip midir?**

Burada aslında şunu söyleyebiliriz: Karz-ı hasen söz konusu olduğunda, bugün kaç tane kurumsal yapıdan bahsedebiliyoruz? Sayı çok sınırlı. Genelde ilk akla gelen MÜSİAD'ın Karz-ı Hasen Sandığı oluyor. Diğer yandan Karz-ı Hasen Vakfı'nın, Genç Yuva Kooperatifi aracılığıyla evlilik çağındaki gençleri desteklemeye yönelik çalışmaları biliniyor. Bunun dışında "40 Soruda Karz-ı Hasen" gibi, daha çok iş dünyasına dönük yayınlar da bu çabanın bir parçasıydı. Sonraki yıllarda karz-ı hasen temelli birkaç yapı daha ortaya çıktı. İKSAR bunlardan biri, Faizsiz Dünya Vakfı var, bazı sivil toplum kuruluşlarının kendi bünyelerinde oluşturdukları karz-ı hasen fonları var. Ancak bu yapıların tamamı hem ölçek hem de işleyiş açısından birbirinden oldukça farklı. Örneğin bir dernek çatısı altında kurulan yapılar, yasal zemin

açısından daha sağlıklı bir konumda bulunuyor. Çünkü üyelik esasına dayalı bir sandık sistemi üzerinden, mevzuata daha uygun şekilde bu faaliyetleri yürütebiliyorlar. Bu tür yapıları yerinde de görme ve ziyaret etme imkânım olmuştu. Burada temel mesele ise Türkiye'de mikrofinans ve karz-ı hasen temelli uygulamalar için açık ve net bir yasal mevzuat bulunmamasıdır.

Yasal bir çerçevenin olmaması, bu yapıların büyümesini, yaygınlaşmasını ve daha cesur adımlar atmasını zorlaştırıyor. İnsan kaynağı ihtiyacı zaten başlı başına önemli bir mesele. Buna bir de hukuki belirsizlik eklenince, birçok kurum bu alana girmekten çekinebiliyor. Dolayısıyla mikrofinans ve karz-ı hasenin daha geniş ölçekli uygulanabilmesi önündeki temel engellerden biri, açık bir mevzuatın

bulunmaması. Buna karşılık, sivil toplum kuruluşlarının kendi bünyelerinde, sandık sistemi üzerinden yürüttükleri uygulamalar nispeten daha sağlam bir zemine sahip. Muhtemelen önümüzdeki dönemde daha fazla sivil toplum kuruluşu bu tür uygulamalara yönelmeye başlayacaktır.

■ ***Bu noktada şu soruyu da sormak gerekir: Bu kuruluşları, İslam iktisadının pratiğinin gelecek potansiyeli açısından nasıl değerlendirebiliriz?**

Bana göre bu yapılar son derece kritik ve önemli. İslam iktisadının toplumda karşılık bulabilmesi için, insanların bu yaklaşımın kendi hayatlarına somut olarak dokunduğunu görmeleri gerekiyor. Katılım bankaları söz konusu olduğunda, birçok insan bu kurumları sonuçta "banka" olarak algılıyor; sermayesi olanlara hizmet sunan, klasik finans kurumlarına benzer yapılar olarak görüyor. Elbette katılım bankaları İslam iktisadının önemli kurumlarıdır ve kendilerini hem Türkiye'de hem dünyada kabul ettirmişlerdir.

Hatta şunu da özellikle belirtmek isterim: Katılım bankacılığını ne kadar eleştirirsek eleştirelim – ki eleştirilmesi gerekir – bu kurumların kurulabilmiş ve bugüne kadar ayakta kalabilmiş olması başlı başına büyük bir başarıdır. 1980'lerin konjonktürünü düşündüğümüzde, ülkenin siyasi, iktisadi ve toplumsal yapısı çok farklıydı. O dönemde bu kadar cesur bir adım atarak bu

kurumları kurmak, yaygınlaştırmak, milyonlarca insana hizmet sunar hâle getirmek, politik, hukuki ve ekonomik riskleri yöneterek bugüne taşımak gerçekten önemli bir başarıdır. Bununla birlikte, bu kurumları İslam iktisadının "en ideal" temsilcileri olarak görmek de doğru olmaz. İslam iktisadının bir sistem olarak toplumda yer bulabilmesi için, sıradan insanların gündelik hayatında da bunun etkisini hissetmesi gerekiyor. İşte tam bu noktada İKSAR gibi kurumlar çok önemli bir rol oynuyor. İKSAR'ın yaptığı şey, tamamen sosyal bir yaklaşım içeriyor. Kâr amacı gütmeyen, karz-ı hasen anlayışıyla, yaptığı iş meşru olduğu sürece insanlara destek oluyor. Karşısındaki kişinin dindar olup olmamasına bakmaksızın, hiçbir fazlalık almadan finansman sağlıyor. Bu yaklaşım, "Allah rızası için yapılan" bir iktisadi faaliyetin ne anlama geldiğini çok somut bir şekilde gösteriyor. Böylece insanlar, İslam iktisadının sadece teorik bir söylem olmadığını, hayatlarına gerçekten dokunan bir yönü olduğunu bizzat tecrübe ediyorlar.

Bu açıdan bakıldığında, bu tür kurumlar "İslam iktisadi gerçekten hayatıma dokunuyor" dedirten yapılar. Ancak elbette bu yeterli değil. İslam iktisadını yalnızca finansla sınırlamamak gerekiyor. Örneğin enflasyon meselesi, adil ücret, asgari ücret, emeğin hakkı, emeğin sömürsü gibi konular da İslam iktisadi perspektifinden ele alınmalı. Enflasyonun iktisadi ve sosyal etkileri nelerdir, bu meseleye nasıl yaklaşılmalıdır? Adil ücret nedir, emek nasıl korunmalıdır? Bu

soruları da sistematik bir şekilde konuşmamız gerekiyor.

İnsanlar, İslam iktisadının bu tür adaletsizlikleri gidermeye yönelik bütüncül bir yaklaşım sunduğunu gördüklerinde, bu sistemi çok daha kolay benimseyeceklerdir. Bu nedenle İKSAR gibi finans boyutunda faaliyet gösteren kurumlar çok kıymetli olmakla birlikte, emek, ücret, adalet ve toplumsal refah gibi başlıkların da İslam iktisadi çerçevesinde daha fazla gündeme getirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu kurumların artması ve çeşitlenmesi, İslam iktisadının toplumsal karşılığını güçlendirecektir.

■ **"Türkiye Yükseköğretim Kurumlarındaki İslam İktisadi ve Finansı Lisansüstü Eğitim Programlarının Paydaşlar Perspektifinden İncelenmesi ve Etkinliklerinin Artırılmasına Yönelik Politika Önerileri Sunulması" başlıklı projeniz TÜBİTAK 1001 kapsamında desteklenmeye hak kazandı, sizi ve nezdinizde proje ekibinizi tebrik ederim. Bu bağlamda, projenizin araştırma tasarımı ve metodolojisi açısından hangi yaklaşımları benimsediğinizi ve paydaş analizinde hangi kriterleri temel aldığınızı okuyucularımızla paylaşabilir misiniz?**

1001 projesinin tabii ki belirli bir

şablonu var. TÜBİTAK tarafında özellikle 3005 programı, sosyal bilimlerde son dönemde daha fazla tercih edilen ve kabul oranı görece yüksek olan bir program. Bunun yanında 1001 programı da var; ancak orada belirli sınırlılıklar söz konusu. Bizim odaklandığımız proje ise 1001 kapsamında, İslam iktisadi ve finansı lisansüstü programlarına yönelik bir çalışma. Temel yaklaşımımız şu: Türkiye’de 2015 yılından itibaren açılmaya başlayan İslam iktisadi ve finansı lisansüstü programlarının etkinliğini artırmaya dönük bir tespit ve değerlendirme yapmak. Bugün itibarıyla yaklaşık 17-18 üniversitede bu alanda lisansüstü program bulunuyor. Bazı üniversitelerde tezli yüksek lisans ve doktora programları var, bazılarında sadece tezli ya da tezsiz yüksek lisans programları mevcut. Tezsiz programlar çoğunlukla sektöre dönük olarak tasarlanmış durumda.

Biz bu programları farklı açılardan ele alıyoruz. Öncelikle

mevcut durumu ortaya koymayı amaçlıyoruz; ancak bunu yaparken tek taraflı bir bakış açısı yerine paydaşlar perspektifini benimsiyoruz. Paydaş dediğimizde birkaç grup söz konusu. Birincisi, hâlihazırda bu programlarda eğitim gören öğrenciler: tezli yüksek lisans, tezsiz yüksek lisans ve doktora öğrencileri. İkincisi, bu programlardan mezun olanlar. 2015’te başlayan programlar ilk mezunlarını yaklaşık 2016 yılında vermeye başladılar. Dolayısıyla hem yeni mezunların hem de daha önce mezun olmuş kişilerin programlara ilişkin değerlendirmelerini almak mümkün.

Üçüncü paydaş grubu akademisyenler. Burada iki farklı akademisyen profili var: Birincisi, doğrudan İslam iktisadi ve finansı alanında lisansüstü eğitim almış olanlar. Bu grubun sayısı son yıllarda doktora mezunlarının artmasıyla birlikte giderek yükseliyor. İkincisi ise, bu alanda

lisansüstü eğitimi olmamakla birlikte programların kuruluş aşamasında ders veren ve akademik kadroyu oluşturan hocalar. Zaten bu programlar ilk açıldığında, doğal olarak bu ikinci grup üzerinden başlamıştı. Bu paydaşların perspektiflerinden hareketle, İslam iktisadi ve finansı lisansüstü eğitimini çeşitli boyutlarıyla ele alıyoruz. Çalışmamızda beş ana araştırma odağımız var: Müfredat, akademik kadro, ders materyalleri ve altyapı, öğrencilerin beklentileri ve deneyimleri, akademik ve sektörel çıktı beklentileri. Veri toplama sürecinde karma yöntem benimsiyoruz. Bir taraftan nicel yöntemlerle, yani anketlerle veri topluyoruz; diğer taraftan nitel yöntemlerle, yani mülakatlarla süreci derinleştiriyoruz. Anketleri üç gruba uyguluyoruz: hâlihazırda öğrenciler, mezunlar ve akademisyenler. Böylece farklı dönemlerde programa dâhil olmuş kişilerin değerlendirmelerini

karşılaştırma imkânı buluyoruz.

Nitel tarafta ise mülakatlar yürütüyoruz. Burada da üç grup söz konusu. Birincisi, yurt dışı tecrübeleri; TÜBİTAK 1001 programı, sınırlı da olsa yurt dışında saha araştırması yapmaya imkân tanıyor. Biz de bu imkândan faydalanarak, yurt dışındaki İslam iktisadı ve finansı lisansüstü eğitim tecrübelerini çalışmamıza dâhil etmek istedik. Bu kapsamda seçtiğimiz ülkeler İngiltere, Katar, Suudi Arabistan, Malezya ve Endonezya oldu. Saha çalışması çerçevesinde Malezya ve İngiltere'ye ziyaretler gerçekleştirildi. Malezya bu alanda özellikle öne çıkan bir ülke. Türkiye'den de pek çok akademisyen ve öğrenci Malezya'da yüksek lisans ve doktora eğitimi alıyor. International Centre for Education in Islamic Finance (INCEIF) başta olmak üzere, International Islamic University of Malaysia (IIUM) devletin bir politikası olarak İslam iktisadı ve finansı lisansüstü eğitimine ciddi yatırım yapıldığı görülüyor. Yurt dışından akademisyenlerin dâhil edildiği, güçlü ve kurumsallaşmış bir yapı söz konusu.

Bu çerçevede Malezya'daki program yöneticileri ve alanda önde gelen isimlerle mülakatlar yaptık. Bunun yanında Durham Üniversitesi ve Dundee Üniversitesi gibi farklı ekolleri temsil eden kurumları da inceledik. Özellikle Mehmet Asutay Hoca'nın etkisi burada çok belirgin. Kendisi sadece Türkiye'de değil, dünyanın pek çok coğrafyasında öğrencileri olan,

güçlü bir akademik ağ oluşturmuş bir isim. Bu üniversitelerde yürütülen programlar ve akademik yaklaşımlar da mülakatlar yoluyla çalışmamıza dâhil edildi. İngiltere tecrübesi, Malezya'dan oldukça farklı bir model sunuyor. Malezya daha merkezî ve devlet destekli bir yapı sergilerken, İngiltere'de daha üniversite temelli ve farklı akademik geleneklere dayanan bir yaklaşım öne çıkıyor. Biz de bu farklılıkları karşılaştırmalı bir şekilde analiz ederek, Türkiye'deki İslam iktisadı ve finansı lisansüstü programlarının gelişimine katkı sunabilecek çıkarımlar elde etmeyi amaçlıyoruz.

■ **Genel çerçevesini çizdiğiniz yurt dışı saha çalışmalarını kapsayarak, Malezya ve İngiltere'ye gerçekleştirilen ziyaretler öne çıkıyor. Bu ziyaretlerde özellikle hangi hususlar sizin için belirleyici oldu ve proje açısından hangi önemli çıktılar elde edildi?"**

Bu saha çalışmasını planlarken görev paylaşımı yaptık. İki hocamız, Adem Levent ile Burak Çıkıryel bir grupta; diğer grupta ise Necmettin Güney ile İsa Yılmaz hocalar saha ziyaretlerini gerçekleştirdi. Malezya özelinde daha fazla sayıda görüşme yaptık. INCEIF'te, IIUM'da ve hem ilk kurucu isimlerle hem de sonradan sürece dâhil olan akademisyenlerle mülakatlar gerçekleştirdi. Bu sayede oldukça farklı bakış açıları ve tecrübeler elde etmiş olduk. Tüm bu verileri topladıktan sonra karşılaştırmalı bir analiz yapmayı planlıyoruz.

Diğer ülkeleri seçme gerekçelerimize gelince: Endonezya, İslam iktisadı ve finansı alanında daha tabana yayılmış bir yaklaşım sergiliyor. Kurumsal yapı açısından oldukça farklı ve özellikle İslami finans kuruluşlarının çeşitliliği bakımından dikkat çekici bir örnek. Türkiye ile İslami finans özelinde de yakın ilişkileri var. Buna rağmen İslam iktisadı eğitimi bağlamında Endonezya tecrübesi Türkiye'de yeterince çalışılmış bir alan değil. Bu nedenle Endonezya'yı özellikle dâhil etmek istedik. Körfez ülkeleri bağlamında Suudi Arabistan ve Katar'ı seçtik. Bu ülkelerde hem güçlü bir finansal altyapı hem de Türkiye'den giden akademisyenlerin varlığı söz konusu. Dolayısıyla burada oluşan akademik ve kurumsal tecrübeyi de çalışmamıza dâhil etmek istedik. İngiltere ise bir Batı ülkesi olmasına rağmen, İslam iktisadı ve finansı eğitimi açısından dünyadaki en köklü merkezlerden biri. Özellikle Durham Üniversitesi ve Dundee Üniversitesi tecrübeleri, özellikle Mehmet Asutay Hoca ve Habib Ahmed gibi isimlerin katkıları bu alan için oldukça belirleyici.

Malezya, Endonezya ve Türkiye'yi karşılaştırdığımızda ilginç benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkıyor. Endonezya, İslami finansın toplam finans sistemi içindeki payı bakımından Türkiye'ye oldukça benzer. Ancak İslam iktisadı eğitimi açısından daha farklı bir toplumsal ve kurumsal zemine sahip. Malezya ise uzun süredir bu alanda faaliyet gösteren, yenilikçi, kamunun güçlü desteğini alan

ve uluslararasılaşmayı başarmış bir yapı sunuyor. Her bir ülkenin kendine özgü güçlü yönleri var. Bu ülkelerden elde ettiğimiz tecrübeleri, Türkiye'ye yönelik değerlendirmelerimizde ve politika önerilerimizde bir girdi olarak kullanacağız.

Yurt dışı tecrübelerinin ardından Türkiye'deki program yöneticileriyle mülakatlara geçeceğiz. Burada sadece hâlihazırda görev yapan anabilim dalı başkanları veya program yöneticileri değil, aynı zamanda bu programların 2015 yılında ilk kuruluş sürecinde yer alan akademisyenlerle de görüşmeler yapmayı planlıyoruz. Bu kişiler bugün idari olarak aktif olmasalar bile, programların

hangi vizyonla kurulduğu, o dönemdeki insan kaynağı imkânları, karşılaşılan zorluklar ve başlangıç koşulları açısından çok önemli bir hafızaya sahipler. Ayrıca bu on yıllık süreci geriye dönük değerlendirdiklerinde, nelerin daha iyi yapılabileceğine dair önerileri bizim için son derece kıymetli. Buna ek olarak, sektör tarafıyla da mülakatlar gerçekleştireceğiz. Katılım bankacılığı, sigortacılık ve tasarruf finansman şirketleri başta olmak üzere, sektörün lisansüstü eğitimden beklentilerini, ihtiyaç duydukları insan kaynağını ve mevcut programlara yönelik değerlendirmelerini almak istiyoruz. Böylece oldukça geniş ve çok boyutlu bir mülakat havuzu oluşturmuş olacağız.

Projemiz toplamda 18 ay olarak planlandı; şu anda yaklaşık 6 ayı tamamlamış durumdayız. İnşallah süreç içerisinde tüm bu verileri analiz ederek, İslam İktisadı ve finansı lisansüstü eğitiminin etkinliğini artırmaya yönelik somut ve uygulanabilir öneriler ortaya koymayı hedefliyoruz.

Burada özellikle altını çizmek isterim ki çalışmamız lisansüstü programlarla sınırlı. Lisans programları bilinçli olarak kapsam dışında bırakıldı. Bunun temel nedeni, lisans eğitiminin yapısının ve öğrencilerin beklentilerinin oldukça farklı olması. Türkiye'de hâlihazırda sadece üç üniversitede lisans düzeyinde İslam İktisadı ve finansı programı bulunuyor

ve bu programlar mesleki yönelim, istihdam beklentisi ve müfredat açısından ayrı bir araştırmayı gerektiriyor. Ayrıca bazı üniversitelerde lisansüstü programlarla birlikte faaliyet gösteren araştırma merkezleri bulunuyor. Araştırma merkezlerinin bu programlarla olan etkileşimi, akademik üretime katkısı ve kurumsal rolü de çalışmamızda ilgili yerlerde değerlendirilecek. Ancak bu konu da ana araştırma odağı değil, destekleyici bir çerçeve olarak ele alınıyor. İnşallah tüm bu süreci hayırlısıyla tamamlayabilirsek, Türkiye’de İslam iktisadı ve finansı alanındaki lisansüstü eğitime anlamlı bir katkı sunmuş olmayı umut ediyoruz.

■ **Güncel gelişmelere paralel olarak hem teorik derinliğe sahip çalışmalar üretmek hem de uygulamada dönüşüme katkı sağlamak amacıyla çeşitli akademik merkezlerin kurulduğunu görüyoruz. Bursa Uludağ Üniversitesi bünyesinde kurulan BUİMER de bu yeni merkezlerden biri. Peki BUİMER’in kurulma süreci nasıl başladı? Bu girişimdeki temel motivasyon kaynağınız ne idi ve İslam dünyası açısından ne gibi bir katkı sunmayı hedefliyorsunuz?**

Evet, iddialı bir hedef olarak İslam dünyasına hitap etmeyi elbette istiyoruz. Şöyle ki, İslam iktisadı alanındaki araştırma merkezleri özellikle 2020’li yıllara kadar Türkiye’de birçok

üniversitede nispeten kolay bir şekilde kurulabilirdi. YÖK’ün bu dönemde konuya daha olumlu ve teşvik edici bir yaklaşımı vardı. Bu nedenle bugün baktığımızda bazı şehirlerde ve üniversitelerde İslam iktisadı araştırma merkezlerinin kurulduğunu görüyoruz; ancak maalesef bunların önemli bir kısmı aktif olarak faaliyet göstermiyor. Biz de yürüttüğümüz çalışmada, lisansüstü programlarla ilişkili oldukları ölçüde bu araştırma merkezlerini sorguluyor ve değerlendiriyoruz. Yani sadece var olup olmadıklarına değil, gerçekten işlevsel olup olmadıklarına, lisansüstü eğitime katkı sunup sunmadıklarına da bakıyoruz.

Sakarya’da uzun yıllardır faaliyet gösteren bir merkezin parçası olarak edindiğimiz tecrübe, bu süreçte bizim için önemli bir referans oldu. Bursa özelinde de ben buraya gelmeden önce Rektörümüz Ferudun Yılmaz, ilahiyat fakültesi eski dekanı -Allah rahmet eylesin, yakın bir zamanda vefat etti- merhum Ali Kaya ve Mehmet Salih Kumaş gibi hocalarımızın İslam iktisadı araştırma merkezi kurulmasına yönelik ciddi hazırlıklar yaptığını biliyorum. Sakarya’daki tecrübeden de istifade ederek dosyalar hazırlandı, YÖK’e birkaç kez başvuru yapıldı. Ancak bu başvurular, özellikle “sürdürülebilirlik” gerekçesiyle reddedildi. YÖK’ün bu noktada hem mali sürdürülebilirlik hem de insan kaynağı sürdürülebilirliği konularında daha katı bir tutum benimsediğini gördük. Nitekim daha önce kurulan ama aktif olmayan merkezlerin tecrübesi,

bu yaklaşımda etkili oldu. Yaklaşık iki-üç başvurunun ardından, nihayet Ağustos ayında merkezin kurulmasına onay verildi. Bu süreçte şunu da belirtmek gerekir: O dönemde İslam iktisadı alanında yeni merkez kurulmasına genel olarak çok sınırlı izin veriliyordu. Yanılmıyorsam bu süreçte sadece İbn Haldun Üniversitesi bünyesinde bir merkez kurulmuştu. Dolayısıyla bugünkü merkezimizin arkasında en az üç-dört yıllık bir hazırlık ve yakın takip süreci var.

Ancak merkezin kurulması aslında işin başlangıcı. Asıl mesele, insan kaynağını oluşturmak ve sürdürülebilir bir faaliyet zemini kurabilmek. Her üniversitenin kendi yapısı, imkânları ve öncelikleri farklı. Bu nedenle her merkezin aynı faaliyetleri yapması da doğru değil. Akademik çalışmalarda olduğu gibi burada da tekrar üretmekten kaçınmak, boşlukları ve ihtiyaçları tespit ederek farklılaşmak gerekiyor. Bu çerçevede biz, Bursa’ya daha fazla odaklanmayı planlıyoruz. Bursa ile iş birliğini artırmak, şehrin kendi dinamiklerini merkezin faaliyetlerine yansıtmak istiyoruz. Çünkü Bursa; sanayi, ticaret ve tarımın birlikte güçlü olduğu bir şehir ve iş dünyasının İslam iktisadı perspektifine ciddi bir ihtiyacı olduğunu düşünüyoruz. Bu nedenle merkez faaliyetlerini Bursa özelinde anlamlı kılacak projeler geliştirmeyi hedefliyoruz. Elbette sadece yerel ölçekte kalmak gibi bir niyetimiz yok. Soruda da geçtiği üzere, dünya ile temas kurmak bizim için önemli. Ancak şahsi kanaatim şu: İlk birkaç yıl, özellikle ilk beş yıl, daha lokal bir zeminde kabul görmek, üniversite

içinde ve şehirde kendini ispat etmek çok kıymetli. Bu sağlam zemin oluşturulduktan sonra küresel ölçekte ilişkiler geliştirmek daha sağlıklı oluyor.

Bu noktada Bursa Uludağ Üniversitesi'nin bir araştırma üniversitesi olması önemli bir avantaj. Bu statü, hem üniversite içinde kendimizi daha rahat ifade etmemizi sağlıyor hem de uluslararası üniversitelerle iş birliği kurma noktasında bize kapılar açıyor. Zaten yürüttüğümüz TÜBİTAK projesi vesilesiyle de uluslararası temaslarımız ve bireysel ilişkilerimiz bulunuyor. Yani aslında ciddi bir potansiyel var. Ancak mevcut insan kaynağı ve imkânlar dikkate alındığında, bu uluslararası açılımı daha uzun vadeli ve aşamalı bir planlama içinde ele almak istiyoruz. İlk etapta hedefimiz; üniversite içinde, Bursa özelinde ve bölgeden

ölçekte tanınan, etkin ve güvenilir bir merkez olmak. Bu kolay bir süreç değil. Özellikle insan kaynağı bu işin en kritik unsuru. Ama sağlam ve sabırlı bir şekilde ilerlersek hem yerel hem de küresel ölçekte anlamlı bir katkı sunabileceğimizi düşünüyorum.

■ **Günümüzde İslam İktisadı ile ilgili yapılan çalışmaları nasıl buluyorsunuz? Bu çalışmaların pratik olarak karşılıkları hususundaki gözlemlerinizi nedir?**

İslam İktisadı alanında önemli bir akademik birikim oluştuğunu gözlemliyoruz. Bu noktada, Türkiye'de özellikle lisansüstü eğitim almış, yüksek lisans ve doktora mezunları üzerinden ciddi bir insan kaynağı ortaya çıkmış durumda. Bazı akademisyenler, doğrudan ilgili programlardan

mezun olduktan sonra profesörlük gibi üst düzey akademik pozisyonlara ulaşmış durumda ve önümüzdeki birkaç yıl içinde bu sayının daha da artacağını öngörmek mümkün. Örneğin, ilk doktora mezunu yanlış hatırlamıyorsam 2017 sonu ya da 2018 başı gibi oldu; yüksek lisans ve doktora sürecini tamamlayarak doğrudan akademik kadroda görev yapan da birçok isim var. Bu durum, alanın hem nicelik hem de nitelik açısından gelişimi açısından son derece değerli bir göstergedir.

Diğer taraftan, halen doktora sürecinde olan ve mezun olmuş akademisyenler, öğrencilerin yetkinliğine ve sektörel ihtiyaçlara göre danışmanlık yaparak hem teorik hem de uygulamalı bilgi aktarımına katkıda bulunuyorlar. Türkiye'de İslami finans ve İktisat alanındaki yayın sayısı

da son yıllarda belirgin bir artış göstermekte. Bu artış yalnızca niceliksel değil, niteliksel olarak da güçlü dergilerde yayınlanan çalışmalarla kendini gösteriyor. Bu durum, Türkiye'nin küresel İslami finans ve iktisat camiasında daha görünür bir konuma gelmesini sağlamakta.

Sektör tarafında da benzer bir gelişim söz konusu. Doktora mezunları ve yüksek lisans yapmış akademisyenler, çalıştıkları kurumlarda teorik bilgi ve yaklaşımları uygulamaya yansıtmakta, pratikte İslam iktisadına dair daha ideal yaklaşımları hayata geçirmeye çalışmaktalar. Örneğin, akademik çalışmalarda tartışılan murabaha, kar-zarar ortaklığı gibi konular, sektörel uygulamalara da rehberlik etmekte. Akademisyenlerin idari ve karar verici pozisyonlara gelmesiyle, teorik bilgi kurumların uygulama süreçlerine doğrudan yansımaktadır. Buna ek olarak, akademisyenler hem sektörel hem de akademik yayınlarla dirsek temasını sürdürerek teorik ve pratik bilgi arasındaki köprüyü güçlendirmektedir. Bu durum, alanın gelişimi açısından son derece pozitif bir etki yaratmakta.

Ancak burada şunu da vurgulamak gerekir: Sadece uygulamaya odaklanmak yeterli değil. Alanın teorik ve kavramsal temellerine de önem vermek gerekiyor. Örneğin, Maruf Vakfı ve diğer bazı akademisyenlerin yaptığı gibi, kavramsal ve teorik çalışmalara da ağırlık verilmelidir. Sadece pratiğe

odaklanırsak, uzun vadede alanın temel sorunlarını ve eksikliklerini gözden kaçırma riski doğar. Dolayısıyla, akademik çalışmalarda teori ve pratiğin dengeli bir şekilde ele alınması kritik bir önceliktir.

■ **Hocam, son olarak, günümüz İslam dünyasında ve İslam ekonomisine dair ideal bir sistem inşa etme çabalarının giderek hız kazandığı bir dönemde, bu süreçle ilgili olarak iktisat ve İslam iktisadı araştırmacılarına sizlerin mesajı ve önerileri nelerdir?**

Biliyorsunuz, İslam iktisadı sadece teorik bir tartışma ya da zenginlere yönelik bir finans alanı değil. Asıl mesele, gündelik hayatın içindeki insanların hayatına dokunabilmesi. İşte adalet, emeğin hakkı, asgari ücret, konut ihtiyacı, stokçuluk, enflasyon... Bunlar milyonlarca insanın gündelik hayatında çok temel meseleler. Biz ne kadar bu konuları İslam iktisadı perspektifiyle ele alırsak, o kadar insanın hayatında somut karşılığı oluyor.

Türkiye'de yetişen akademisyenler ve sektör profesyonelleri, İslam iktisadı alanındaki yüksek lisans ve doktora eğitimleri sayesinde teori ile pratiği buluşturabiliyorlar. Özellikle finans alanında edinilen bilgi ve birikimin doğrudan uygulamaya aktarılabilmesi önemli bir avantaj sağlıyor. Ancak bu çabanın yalnızca finans düzeyinde kalmaması gerekiyor; topluma temas eden, günlük hayatın içine

nüfuz eden projeler üretmek büyük önem taşıyor.

Bu noktada dünyadan dikkat çekici örnekler mevcut. Allah kendisinden razı olsun, burada özellikle Mehmet Asutay Hocayı bir kez daha anmak isterim. Onun yaklaşım tarzını yalnızca değerli bulmakla kalmıyor, zaman içinde çok daha derinden anlıyor ve hissediyorum. Kendisi sıklıkla Endonezya örneğini vurgular. Endonezya'da İslam iktisadı, soyut ya da uzak bir kavram değil; aksine hayatın doğal bir parçası olarak yaşanıyor. Kooperatifler, mikrofinans uygulamaları ve İslam iktisadı festivalleri aracılığıyla bu anlayış topluma doğrudan temas ediyor ve insanların gündelik hayatında karşılık buluyor. Türkiye'de de benzer bir yaklaşımı geliştirmemiz gerekiyor: Akademik bilgi birikimini, halkın günlük yaşamı ve somut ihtiyaçlarıyla buluşturan, sahaya inen ve hayatı dönüştüren bir İslam iktisadı perspektifi inşa etmek.

Yani ideal bir İslam iktisadı, hem küresel sistemle ilgili vizyon sahibi olacak hem de küçük, somut uygulamalarla insanların hayatına dokunacak. Bunun için hem teori hem uygulama bir arada olmalı. Netice olarak "İslam iktisadı, sadece teorik bir alan değil; adaleti, emeğin hakkını ve günlük yaşamı dönüştüren bir sistem düzenine sahiptir. Bu bağlamda akademi ve toplum, teoriyi ve pratiği bir araya getirerek bu dönüşümü mümkün kılabilir."

SITKI ABDULLAHOĞLU

Maruf Vakfı İEE Başkanı

MARUF VAKFI MÜTEVELLİ HEYET ÜYELERİ İSTİŞARE ÇALIŞTAYI

MARUF Vakfı müteveli heyet üyelerinden gönüllü katılımı Bolu Narven tesislerinde 12-14 Aralık 2025 tarihlerinde iki günlük bir programla istişare görüşmeleri yapıldı.

Ailece katılımın sağlandığı programda, hem Vakfın kuruluşun bu tarafa geçirdiği dönemde yapılan çalışmalar gözden geçirildi hem de dünyada ve ülkemizde İslam İktisadi çalışmalarının bugün geldiği nokta üzerinde değerlendirmelerde bulunuldu. Ayrıca İslam Ekonomisi çalışmalarının geleceği konusunda fikir teatilerinin yapıldığı toplantılar gerçekleştirildi. Oturumlar kapsamında ayrıca misafir olarak katılım sağlayan Prof. Dr. İshak ARSLAN "Yapay Zekâ Çağında Din ve

Dindarlık" ana başlığı etrafında bir sunum gerçekleştirdi.

Bu oturumda da aynı düşünce ve gelecek endişelerine ilişkin olarak sorular gündeme geldi ve müzakereler yapıldı. Küreselleşmenin ve küresel iletişimin hızla devam ettiği, yeni teknolojilerin her geçen gün çok daha etkin bir şekilde hayata dahil olduğu bir çağda din açısından endişe duyulacak bir durum olup olmadığı irdelendi. Yapay zekâ meselesinin teknolojik seviye olmaktan öte bir anlamı olup olmadığı, kendini çok fazla kaptıran gençlerin yapay zekadan bir bilinç beklemesinin ne kadar gerçekçi olacağı konuları üzerinde duruldu. İşin en derin boyutu itibarıyla dinin

hayatın hakikati ile ilgili bir zemine sahip olduğu ve doğru ilgi olduğu sürece devre dışı kalması gibi bir riskin devreye girmesinin mümkün olmayacağı dile getirildi.

Ekonominin sadece araçsal enstrümanlarına odaklanarak mukayese edilmesinin ya da geçerlilik tartışmaları gerçekleştirilmesinin son derece yüzeysel bir sorun olduğu; esas itibarıyla tüm canlıları ilgilendiren bir hakkaniyet telakkisinin ekonomi anlayışı içerisinde hâkim kılınması için yapılacak mücadeleye her çağda ihtiyaç olacağı vurgulandı. İslam Ekonomisi çalışmanın anlamının da buralarda mahfuz olduğu değerlendirildi.

MARUF VAKFI İEE PPROGRAMI: KAVRAM ÇALIŞMALARI

Doğru bir ekonomi tasavvurunun yolu, doğru bir zeminin sağlanmasından geçmektedir. Düşüncelerimizin temelini oluşturan iktisadi kavramlar ise büyük ölçüde farklı görüşlerin içini doldurmuş olduğu kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorgulamadan kabullenilen bu kavramların sorgulanma çabası ise günümüz akademisinde pek karşılaşılmayan bir tavrıdır. Çünkü

bu düşünsel çaba hem kısa bir zaman diliminde ulaşamayacağımız bir sonucu hedeflemeyi beraberinde getirmekte, hem de ortak kabullerin dışına çıkmayı göze almaktadır. Maruf Vakfı araştırmacıları kavramların doğru zemine oturması ve İslam ekonomisi anlayışının bu zeminde özgün bir şekilde gelişebilmesi adına adımlar atmaktadırlar. Vakıf toplantılarında belirlenen

kavramlar mülkiyet, dağılım, hak ve doğadır. 'Mülkiyet' kavramı Elif Sağlık tarafından, 'Dağılım' kavramı Nurbanu Tekin Özmen tarafından, 'Hak' kavramı Gökhan Kara tarafından, 'Doğa' kavramı ise Muhammed Emin Gürsoy tarafından çalışılmaktadır. Araştırmacılarımız kavramların önemi, amacı ve kapsamını takip eden ilgili metinlerde ele almışlardır.

Mülkiyet Kavramı

2025-2026 Güz Dönemi'nde Maruf Vakfı bünyesindeki İslam Ekonomisi Enstitüsü'nde yürütülen akademik araştırmalar kapsamında; mülkiyet kavramı, tarihsel gelişim süreci ve İslam iktisadının temel amaçları ekseninde bir analize tabi tutulmuştur. Bu çalışma, mülkiyet olgusunu yalnızca hukuki bir statü olarak değil; günümüzün temel makroekonomik problemleri olan gelir eşitsizliği, kontrolsüz servet transferi ve aşırı finansallaşma gibi yapısal sorunlara çözüm sunabilecek analitik bir araç olarak konumlandırılmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, mülkiyet kavramına dair literatürde mevcut yaklaşımları İslam iktisadı perspektifiyle yeniden yorumlayarak, özgün ve bütüncül bir anlayışın geliştirilmesine yönelik kuramsal bir alan açma gayesi güdülmüştür.

Dönem boyunca gerçekleştirilen üç sunumda, mülkiyet kavramı kronolojik ve kavramsal bir çerçevede ele alınmıştır. Bu sunumlarda sırasıyla, mülkiyet anlayışının tarihsel dönüşümü, teorik temelleri ve ontolojik boyutu incelenmiş; ardından İslam iktisadı bağlamında mülkiyetin yeniden inşası tartışılmıştır. Analizin ilk aşaması, mülkiyetin dilsel kökenleri, meşruyet teorileri ve tarihsel gelişimini merkeze almaktadır. Bu çerçevede mülkiyet, yalnızca bir nesneye sahip olma durumu olarak değil, birey ile nesne arasında kurulan hukuki ve felsefi

bir ilişki biçimi olarak ele alınmıştır. Dilsel kökenlerdeki farklılaşmalar, mülkiyetin tekil ve mutlak bir güç mü yoksa bölünebilir haklar bütününden oluşan bir yapı mı olduğu yönündeki tartışmaların temelini oluşturmaktadır. Tarihsel anlatıda, modern öncesi dönemde mülkiyet anlayışının "sahiplikten" ziyade "kullanım" odaklı olduğu; ancak toplumsal rekabetin artmasıyla birlikte kalıcı ve bireysel sahiplik fikrinin giderek güç kazandığı vurgulanmaktadır. İkinci aşamada, Batı düşüncesinde hâkim olan mülkiyet anlayışının yol açtığı krizler eleştirel bir perspektifle incelenmekte ve İslam iktisadı için fikhin teknik düzenlemelerinin ötesine geçen ontolojik bir zemin arayışı gündeme getirilmektedir.

Batı'da mülkiyet anlayışı, insanın varlıkla kurduğu "sahip olma" ilişkisi üzerine inşa edilmiş olup, bu ilişki zamanla bir tahakküm aracına dönüşmüştür. Modern dönemde mülkiyet, özellikle üretim araçları üzerindeki hâkimiyet üzerinden toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiş; 21. yüzyılda ise neredeyse her şeyin mülkleştirilmesi ve metalaştırılması olgusuyla yeni bir kriz boyutuna ulaşmıştır. Bu bağlamda Batı'daki "sahiplik ontolojisi", varlığa karşı sorumluluk bilincini büyük ölçüde dışlamış; adalet, mülkiyetin içkin bir niteliği olmaktan çıkarak, sonradan eklenen dışsal ahlaki sınırlamalara indirgenmiştir. İslam

fıkhı, mülkiyetin nasıl kazanılacağı, nasıl devredileceği ve hangi sınırlar içinde kullanılacağına ilişkin ayrıntılı düzenlemeler sunmakla birlikte, "mülkiyet neden vardır ve varlık düzenindeki konumu nedir?" sorularına ontolojik düzeyde kapsamlı bir cevap üretmekte zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Bu boşluğu doldurmak amacıyla "emanet ontolojisi" önerilmektedir. Bu yaklaşıma göre mülkiyet, insanın mutlak egemenliğini ifade eden bir hak değil; Allah'ın mutlak mülkü üzerinde insana tanınmış geçici bir tasarruf yetkisidir. Böylece mülkiyet, bireysel bir hak alanı olmaktan çıkarak ahlaki ve toplumsal sorumluluk içeren bir yükümlülük alanına dönüşmektedir. İnsan, mülkün mutlak sahibi değil, onun emanetçisidir. Bu perspektif, mülkiyeti bireysel özgürlüklerin genişletilmesi bağlamından çıkararak, Allah'a ve topluma karşı hesap verilebilir bir imtihan alanı olarak yeniden tanımlamaktadır.

Dönemin son sunumunda, ontolojik temeli önceki aşamalarda atılan emanet ontolojisi yaklaşımının, modern hukuk ve İslam fikhinin kavramsal araçları kullanılarak somut ve uygulanabilir bir modele dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bu aşamasında, mülkiyetin tekil ve mutlak bir güç olmadığı; aksine farklı düzeylerde bölünebilir yetkilerden oluşan bir yapıda ele alınması gerekliliği,

İslam hukuku perspektifiyle sentezlenmiştir. Bu çerçevede, Hasan Hacak'ın tasnifi esas alınarak mülkiyet üç düzeyde ele alınmaktadır. Milk, eşya üzerinde en güçlü aynî hâkimiyeti ifade eden hak türü olmakla birlikte, Allah'ın mutlak mülkiyeti karşısında sınırlı bir yetki alanı olarak tanımlanır. Hak, milkten daha zayıf, ibahadan ise daha güçlü olan; belirli ölçülerde yararlanma ve tasarruf imkânı sağlayan sınırlı yetkileri kapsar. İbaha ise mülkiyet doğurmayan, en zayıf düzeydeki serbest kullanım izinlerini ifade etmektedir. Bu ayırım, mülkiyetin tekil bir hak olmaktan ziyade bir "haklar demeti" olarak kavramsallaştırılmasına

imkân tanımaktadır.

Mülkiyetin yeniden inşasında zilyedlik (fiilî hâkimiyet) kavramı merkezi bir rol üstlenmektedir. Bu yaklaşımda insan, mülkün mutlak sahibi değil; onu fiilen elinde bulunduran ve tasarruf eden zilyed konumundadır. Zilyedlik, sınırsız bir sahiplik yetkisini değil, "haklar demeti" anlayışı ve emanet bilinci çerçevesinde sınırlandırılmış bir tasarruf alanını ifade eder. Bu sınırlar, Kur'an'daki ayetler ile temellendirilmektedir. Buna göre mülk üzerinde başkalarının, özellikle yoksulların hakkı bulunduğu kabul edilmekte; infak ve paylaşım ilkesi mülkiyet ilişkilerinin bir unsuru olarak

öne çıkmaktadır. Ayrıca israf yasağı, zilyedin malı keyfi biçimde tüketmesini veya tahrip etmesini engelleyen temel bir sınırlama olarak belirlenmektedir. Kamusal yarar ilkesi ise vakıf ve zekât kurumları aracılığıyla özel mülkiyetin toplumsal maslahat doğrultusunda işlevselleştirilmesini sağlamaktadır. Bu üç aşamalı analiz sonucunda mülkiyet, "Allah'ın asli malikiyeti altında, insanın emanetçi konumuyla üstlendiği; kullanım ve tasarruf yetkilerinin şer'î sınırlar, israf yasağı ve toplumsal maslahat doğrultusunda sorumluluk temelli olarak düzenlendiği bir haklar ve ilişkiler demeti" şeklinde tanımlanmaktadır.

Dağılım Kavramı

Dağılım kavramı, iktisadi düzenlerin ve önerilerin daima merkezinde yer almış bir kavramdır. İktisadi düzenin temel sorularından biri ortaya çıkarılan üretimden elde edilen getirinin nasıl paylaşılacağıdır. Politik iktisadın emek ile sermaye arasındaki sınıfsal bölüşüme ilişkin tartışmaları, günümüzde gelir ve servet eşitsizliğini merkeze alan çalışmalara zemin hazırlamıştır. İslam ekonomisi tarafından bakıldığında ise günümüzde yaşanan iktisadi çıkmazların temelinde arz yetersizliğinden ziyade paylaşım sorununun yer aldığı görülmektedir. 2026 Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre global düzeyde en zengin yüzde 10'un gelirden aldığı pay %53, toplam servetten aldığı pay ise %75'dir. En alt yüzde 50'nin gelirden aldığı pay incelendiğinde %8, servetten aldığı pay ise %2 olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye için de benzer bir tablo söz konusudur. Yine aynı raporda Türkiye'de en üst yüzde onluk kesiminin gelirden aldığı pay %53, nüfusun en alt yarısının ise aldığı pay %15 düzeyindedir. Servet dağılımı ise gelir dağılımına kıyasla daha yüksek bir yoğunlaşmaya işaret etmektedir: En üst yüzde 10 toplam servetin %68'ini elinde bulundururken, en alt yüzde 50'nin payı ise %2.7'dir. Bu veriler, bölüşüm meselesinin ne denli kritik bir boyuta ulaştığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, İslam ekonomisinin kenz anlayışına karşı

nasıl bir iktisadi ve ahlaki tutum geliştirdiğini ortaya koymak, güncel eşitsizlik tartışmaları açısından önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda, ilk olarak gelir ve servet dağılımı ile ekonomik eşitsizlik, güncel bir çerçevede ancak ele alınmıştır. Bu kapsamda birincil dağılım kavramı tartışılmış ve yeniden dağılımın gerekliliği gündeme getirilmiştir. Ardından, insanlık tarihi boyunca ekonomik dağılıma yönelik farklı yaklaşımlara ilişkin örnekler incelenmiştir. Antik uygarlıkların tarım toplumuna geçişiyle birlikte, iktisadi faaliyetlerin sürekliliğini sağlayacak bir dağıtım düzenine duyulan ihtiyacın belirgin hâle geldiği görülmektedir. Sümerler, Antik Mısır, Antik Çin ve Hindistan örneklerinde, yöneticilerin halktan topladıkları gelirleri toplumsal refahı artıracak biçimde yeniden dağıtmak yerine, önemli ölçüde dini ritüeller ve sembolik faaliyetler için kullandıklarını ortaya koyan kaynaklara rastlanmıştır. Bu tarihsel arka planın ardından, Yahudilik, Hristiyanlık ve Budizm gibi dinlerin ekonomik dağılıma ilişkin yaklaşımları, ilgili kutsal metinlerden ve tarihsel uygulamalardan hareketle incelenmiştir. Hristiyanlıkta ekonomik dağılım anlayışının, servet birikimine ve hatta kimi yorumlarda özel mülkiyete mesafeli bir tutum sergileyerek, sahip olunanın

paylaşılmasını merkeze alan bir yapı arz ettiği görülmektedir. Buna karşılık Yahudilikte, ekonomik paylaşımın büyük ölçüde cemaat içi ilişkilerle sınırlı kaldığı ve bu çerçevenin dışına daha sınırlı ölçüde taşıdığı yönünde değerlendirmeler bulunmaktadır. Ayrıca, Hristiyanlıkta ekonomik dağılım alanında güçlü ve süreklilik arz eden kurumsal mekanizmaların tarihsel olarak sınırlı kaldığı; buna karşılık Yahudilikte, İslam'da da benzer şekilde, ekonomik paylaşımın belirli kurumsal yapılar aracılığıyla düzenlendiği ve belirli zamanlarda, belirli adlar altında zorunlu sosyal yardımların devamlılığının sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Hristiyanlığın görece yeni bir yorumu olarak kabul edilen Protestanlık ise, Orta Çağ ve öncesindeki hâkim Hristiyan anlayıştan ayrılarak, servet birikimi ve özel mülkiyetin meşruluğu yönünde olumlu bir iktisadi-ahlaki yaklaşım geliştirmiştir.

Bu noktaya kadar, farklı dinlerin ve iktisadi düşünce geleneklerinin gelir ve servet dağılımına ilişkin yaklaşımları ele alınmış; bu çerçevenin ardından, çalışmanın odak noktası olan İslam iktisadının dağılıma ilişkin görüşleri açıklanmaya çalışılmıştır. İslam iktisadına göre dağılım meselesi, öncelikle Allah'ın, zekâ, yetenek, nüfus, coğrafi koşullar ve benzeri iktisadi değer üretme potansiyeline

2026 DÜNYA EŞİTSİZLİK RAPORU

GLOBAL DÜZEYDE GELİR VE SERVET DAĞILIMI

EN ZENGİN YÜZDE 10

EN ALT YÜZDE 50

Dünya nüfusunun onda biri, küresel gelirin yarısından fazlasını ve toplam servetin dörtte üçünü kontrol ediyor.

Dünya nüfusunun yarısı, küresel gelirden ve toplam servetten çok küçük bir pay alıyor.

*Veriler '2026 Dünya Eşitsizlik Raporu'ndan alınmıştır.

sahip unsurları insanlar ve toplumlar arasında belirli ölçüler dâhilinde dağıtmış olması gerçeği üzerinden ele alınmaktadır. Bu unsurların ortak özelliği, insan müdahalesine açık olmaları ve ekonomik faaliyet yoluyla dönüştürülebilir nitelikte bulunmalarıdır. 'Kiminin kiminden üstün kılınması' ise yeniden dağıtım sürecini gündeme getirmektedir.

Bu sürecin adil ve ilahi iradeye uygun biçimde gerçekleşmesi, İslam iktisadî düşüncesi açısından bireysel ve toplumsal bir sorumluluk olarak tanımlanmaktadır.

İslam iktisadının gelir dağılımında adalete neden merkezi bir önem atfettiği ve yeniden dağılımın hangi gerekçelere dayandığı

ortaya konulduktan sonra, İslam iktisadî düzeninde adil bir bölüşüm ortamının bireysel ve toplumsal maslahatları nasıl temin edebileceği açıklanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede çalışmanın bundan sonraki aşamasında hareket noktası, "Kimlere ve hangi mekanizmalar aracılığıyla dağıtılmalıdır?" sorusu olacaktır.

Hak Kavramı

İslam ekonomisini diğer iktisadî yaklaşımlardan ayıran temel husus, yalnızca faiz yasağı, zekât kurumu ya da belirli sözleşme türleri değildir. Asıl ayırt edici unsur, ekonomik hayatın merkezine "hak" kavramını yerleştirmesidir. Bu nedenle İslam ekonomisini anlamak, nihayetinde hak anlayışını çözümlenmeyi zorunlu kılar. Hak kavramı ihmal edildiğinde, İslam ekonomisi teknik bir "İslami finans" tartışmasına indirgenir; oysa mesele bundan çok daha derin ve kurucu bir mahiyet taşır. İslam düşüncesinde hak, yalnızca bireysel talep ya da pozitif hukuk tarafından tanınan bir yetki değildir. Hak; kaynağını ilahî iradedenden alan, ontolojik ve normatif bir gerçekliktir. Bu çerçevede mülkiyet, emek, kazanç, sözleşme, paylaşım ve sorumluluk gibi ekonomik kategoriler, insanın keyfi tercihleriyle değil, hakkaniyet ölçüsüyle değerlendirilir. Ekonomik ilişkiler "ne serbesttir?" ya da "ne kârlıdır?" sorularından önce, "ne haktır?" sorusuna tabi tutulur. Dolayısıyla hak, İslam ekonomisinde hem ölçü hem de sınır işlevi görür.

Hak anlayışını çalışmak aynı zamanda İslam ekonomisinin "ahlâkî boyutunu" açığa çıkarır. Modern iktisatta ahlâk çoğu zaman dışsal bir unsur olarak ele alınırken, İslam ekonomisinde ahlâk, hak kavramı üzerinden yapısal hâle gelir. Zulüm, haksız kazanç, aldatma ve sömürü yalnızca ahlâken kınanan

davranışlar değil; hak ihlali olarak tanımlanan ve meşruiyetini yitiren ekonomik pratiklerdir. Bu durum, ekonomik faaliyeti salt verimlilik ve büyüme hedeflerinden ibaret olmaktan çıkararak insan onurunu ve toplumsal dengeyi merkeze alır.

Bunun yanı sıra hak kavramı, İslam ekonomisinin "toplumsal yönünü" anlamada da anahtar bir rol oynar. Hak, yalnızca bireyin değil; toplumun, yoksulun, emeğin, hatta gelecek nesillerin de payını gözetken kapsayıcı bir dayanak noktasıdır. Zekât, infak ve miras gibi kurumlar, hayırseverlikten ziyade hak temelli düzenlemeler olarak ortaya çıkar. Böylece sosyal adalet, gönüllü bir erdem alanı olmaktan çıkar;

kurumsal ve bağlayıcı bir nitelik kazanır.

Son olarak, günümüz küresel ekonomi düzeninde yaşanan eşitsizlikler, meşruiyet krizleri ve güven bunalımları düşünüldüğünde, hak merkezli bir iktisadî yaklaşım yalnızca tarihsel ya da teolojik bir ilgi alanı değildir. İslam ekonomisinde hak anlayışını çalışmak, ekonomik düzenin hangi normatif temeller üzerine inşa edileceği sorusuna güçlü ve alternatif bir cevap sunar. Bu yönüyle hak, İslam ekonomisinin yalnızca iç tutarlılığını değil, çağdaş dünyaya söyleyecek sözünü de belirleyen kurucu kavramlardan biridir.

ahlaki bir zemin kazandırır. İslam düşüncesine göre doğa, insanın dilediği gibi hükmedebileceği sahipsiz bir mülk değil hikmetle yaratılmış okunması gereken bir kitap (ayet) ve korunması gereken bir emanettir. Bu perspektif, iktisadi hayatı sadece piyasa kurallarıyla değil insanın varoluşsal durumu birlikte ele almayı zorunlu kılar.

Ekolojik krizin çözümüne dair yapılan tartışmaların çoğu, teknolojik iyileştirmeler veya yasal düzenlemeler etrafında dönüp durur. Oysa sorunun kökü, dış dünyadaki ağaçta veya nehirde değil insanın iç dünyasındaki benlik algısında yatmaktadır. Modern çağın insanı, kendini doğanın efendisi ve hâkimi olarak konumlandırmıştır. Bu kibirli efendilik iddiası, mülkiyeti, dilediği gibi kullanma hatta yok etme

hakkı olarak gören Roma hukuku temelli bir anlayışla birleşince, doğa savunmasız bir köleye dönüşmüştür. İslam İktisadi ise bu hiyerarşiyi temelden reddederek söze başlar: “Mülk, mutlak ve tartışmasız olarak Allah’ındır”. İnsan, bu mülkün sahibi değil sadece geçici bir süreliğine tayin edilmiş halifesi yani vekilidir. Bu tanım, insanın doğa üzerindeki yetkisini tamamen değiştirir. Artık karşımızda keyfi kararlar alan bir patron değil, “Yetkilendirilmiş Sorumluluk” taşıyan bir görevli vardır. Bu kavram, pasif bir korumacılık anlamına gelmez aksine insan, doğayı işleyebilir, ondan rızıklanabilir ve medeniyetler kurabilir. Ancak buradaki yetki hesap verme şartına bağlanmıştır.

İşte bu noktada İslam’ın imar anlayışı devreye girer. Ayetlerde

insanın yaratılış amacı, yeryüzünü imar etmek olarak belirtilir. Ancak bu imar, modern kalkınma anlayışındaki gibi doğayı betona boğmak değil onu fitratına uygun şekilde şenlendirmektir. İnsanın sorumluluğu, fayda beklemeksizin imar etmektir yani sonuç ne olursa olsun doğru eylemi yapmaktır. Kıyamet koparken bile elindeki fidanı dikmeyi emreden nebevi yaklaşım, faydacı (utilitarian) değil ilkesel ve eylem odaklı (deontolojik) bir çevre etiğinin en çarpıcı tezahürüdür. Kısacası, doğayı kurtarmak istiyorsak önce mülkiyet tapularımızdaki o görünmez şerhi okumalıyız: kullanabilirsin ama incitemezsin çünkü sahibi sen değilsin.

İnsanın kendi yetki ve sorumluluğunu unuttuğu noktada, kurduğu ekonomik sistem de

kaçınılmaz bir yanılısına üzerine inşa edilir. Modern iktisat biliminin temel taşı olan kıtlık varsayımı, bu yanılısamanın en somut örneğidir. Ders kitapları bize kaynakların sınırlı, ihtiyaçların ise sınırsız olduğunu öğretir ve tüm ekonomik denklemi bu yokluk korkusu üzerine kurar. Oysa Kur'an'ın penceresinden baktığımızda manzara bambaşkadır: "Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız sayamazsınız". Bu ilahi bildirim, iktisadi aklımızı kökten bir sorgulamaya davet eder: Eğer yaratıcı rızıkı bolca verdiğini söylüyorsanız neden açlık ve yokluk çekiyoruz? İslam İktisadı bu paradoksu, mutlak kıtlık" ile göreceli (nispi) kıtlık ayrımı yaparak çözer. Doğada ontolojik bir yetersizlik yoktur. Güneş her gün doğar, toprak cömertçe ürün verir ve su döngüsü kusursuzca işler. Sorun, doğanın cimriliğinde değil insanın zalim ve nankör sıfatıyla kurduğu bozuk bölüşüm mekanizmasındadır. Yani kıtlık, fiziksel bir zorunluluk değil sistemsel bir yönetim hatasıdır. Bu hatanın merkezinde, verimlilik kavramının aşırı düzeyde kutsanmasından kaynaklanır. Modern sistem, verimliliği "birim zamanda maksimum çıktı almak" ve "hız" olarak tanımlar. Oysa doğanın bir ritmi yani ilahi bir mizanı vardır. Allah suyu ve rızıkı belli bir ölçü ile indirmiştir. Bizler hıza ve kâra odaklanıp ölçüyü bozduğumuzda, aslında bolluğu kendi ellerimizle kıtlığa dönüştürürüz. Dolayısıyla yaşadığımız kriz, kaynakların bitmesi değil doğal sistemin çöküşüdür.

İnsan kendini yeryüzünün sahibi

ve kıtlığı da doğanın bir kusuru zannettiğinde, yaptığı tahribatı açıklamak için vicdanını rahatlatacak bir kavram icat etmiştir: Negatif Dışsallık. Modern iktisat literatürü, bir fabrika bacasından çıkan zehirli dumanı veya nehre boşaltılan atığı, piyasa mekanizmasının dışında kalan fiyatlandırılmamış teknik bir pürüz olarak tanımlar. Bu bakış açısına göre çevre kirliliği, sistemin özünden kaynaklanan bir sorun değil sadece maliyet hesabına dahil edilmesi unutulmuş bir yan etkidir. Yani modern akıl, doğayı tahrip ederken bile sorunu dışsallaştırarak sorumluluğu üzerinden atar. Oysa İslam düşünce geleneği bize kaçışı olmayan bir gerçeği hatırlatır: Allah'ın mülkünde dışırsı yoktur. Her eylem, her üretim ve her tüketim, ilahi ilim ve mülk dairesinin içindedir. Dolayısıyla modern aklın dışsallık diyerek kenara ittiği çevre felaketleri, Kur'an'ın kavramsallaştırmasıyla Fesat'tır (bozgunculuk). Rum Suresi'nde (30:41) geçen; "İnsanların kendi elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır" ayeti, bu durumu net bir şekilde özetler. Burada dikkat çeken husus, bozulmanın sebebinin doğa yetersizliği değil bizzat insan elleri olmasıdır.

İslam İktisadı bu noktada bir ayırım yapar: çevreye verilen zarar, bir piyasa başarısızlığı değil bir ahlak başarısızlığıdır. Çünkü doğadaki kirlilik sadece teknik bir filtre eksikliği değildir. O, Allah'ın koyduğu mizanın ihlal edilmesidir. İnsan, "yetkilendirilmiş sorumluluğunu" unutup haddi

aştığında sadece nehirleri kirlilemez aynı zamanda kendi varoluşsal zeminini de kirliler. Sonuç olarak, dışsallık teorisi bize çevreye verilen zararı tazmin etmeyi önerirken fesat kavramı bize o zararı hiç vermemeyi emreder. İslam İktisadı'nın doğa ile ilgili ortaya koyduğu bu perspektif, sadece ekonomik modellerin teknik bir revizyonu değil insanın yeryüzündeki duruşuna dair köklü bir zihniyet devrimidir. Bu sebeple "Doğa nedir?" sorusuna verilen cevaplar, aslında "İnsan kimdir?" sorusunun cevabıyla doğrudan ilişkilidir. Modern zamanların depo imgesi, doğayı ruhsuz bir madde yığınına, insanı ise doyumсуuz bir tüketiciye indirgeyerek her ikisini de yalnızlaştırmıştır. Bu nedenle çözüm, sadece karbon vergileri koymakta veya yeni enerji teknolojileri geliştirmekte aranmamalıdır. Elbette bunlar imar görevinin birer parçasıdır ancak asıl çözüm, insan ile doğa arasında yapılan kadim sözleşmenin hatırlanmasındadır. Bu, doğayı sömürülecek bir maden değil okunacak bir ayet ve kendimizi de bu evrendeki bir efendi değil halife olarak görmeyi gerektirir. Bugün ihtiyacımız olan şey, ekonomik büyüme rakamlarından önce bozduğumuz ölçüyü onarmaktır.

İslam İktisadı son tahlilde bize şunu söyler: Yeryüzü bize miras kalmış bir mülk değil hesabını vereceğimiz bir emanettir ve o hesabı kolaylaştırmanın yolu, kıyamet koparken bile elimizdeki fidanı dikmekten yani dışarıda kimse olmasa bile içimizdeki sorumluluk bilinciyle hareket etmekten geçer.

Elif Sağlık

Maruf Vakfı İEE Akademi 2

WALEED EL-ENSARY

Waleed El-Ansary, araştırmalarını din, bilim ve ekonomi ekseninde sürdüren Mısır kökenli bir akademisyendir. Akademik çalışmalarını Amerika Birleşik Devletleri'nde yürüten El-Ansary, hâlihazırda Ohio eyaletinde bulunan Xavier Üniversitesi İlahiyat Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmakta ve aynı zamanda İslam Araştırmaları Kürsüsü başkanlığını yürütmektedir. Çalışmaları ağırlıklı olarak karşılaştırmalı dinler, İslam araştırmaları ve din-bilim ilişkisi üzerinde yoğunlaşmakta; modern ekonomi paradigmalarına yönelttiği eleştiriler ve din ile bilim arasındaki kesişim alanına dair özgün yaklaşımlarıyla tanınmaktadır.

Akademik kariyerine ekonomi eğitimiyle başlayan El-Ansary, bu disiplini zamanla dinî ve felsefi perspektiflerle bütünleştirmiştir. 1986 yılında George Washington Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden lisans derecesini almış, 1998 yılında ise Maryland Üniversitesi'nde aynı alanda yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Doktora derecesini, George Washington Üniversitesi bünyesinde, Seyyid Hüseyin Nasr danışmanlığında hazırladığı ve İslam ile din çalışmaları alanına odaklanan teziyle elde etmiştir. Doktora sonrası çalışmalarında ise din, bilim ve ekonomi arasındaki ilişkileri incelemeye yönelmiş; özellikle çevresel ekonomi, İslami

ekonomik adalet ve bu alanların metafizik temelleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Ekonomi disiplinini yalnızca teknik bir alan olarak ele almak yerine, ekonomiyi dini ve metafizik temellerle yeniden yorumlamaktadır. Bu doğrultuda modern iktisadın materyalist varsayımlarını eleştirerek, ahlaki değerlere dayalı alternatif bir

ekonomik paradigma ihtiyacını vurgulamaktadır. Başlıca eserleri arasında The Spiritual Significance of Jihad in Islamic Economics (İslam Ekonomisinde Cihadın Manevi Önemi), Muslim and Christian Understanding: Theory and Application of A Common Word (Müslüman ve Hristiyan Anlayışı) ve Knowing the Religion of the Other (Ötekinin Dinini Tanımak) yer almaktadır. Bu

çalışmaların ortak paydasında, ekolojik dengenin ve ekonomik adaletin ancak entelektüel ve manevi mirasın yeniden keşfi yoluyla tesis edilebileceği düşüncesi bulunmaktadır. Akademik çalışmalarının yanı sıra UNESCO destekli Alaaddin Projesi kapsamında, farklı din alanlarında uzman akademisyenlerin katkı sunduğu Know the Religion of Thy Neighbor (Komşunun Dinini Tanı) adlı kitabın yayımlanmasını hedeflemektedir.

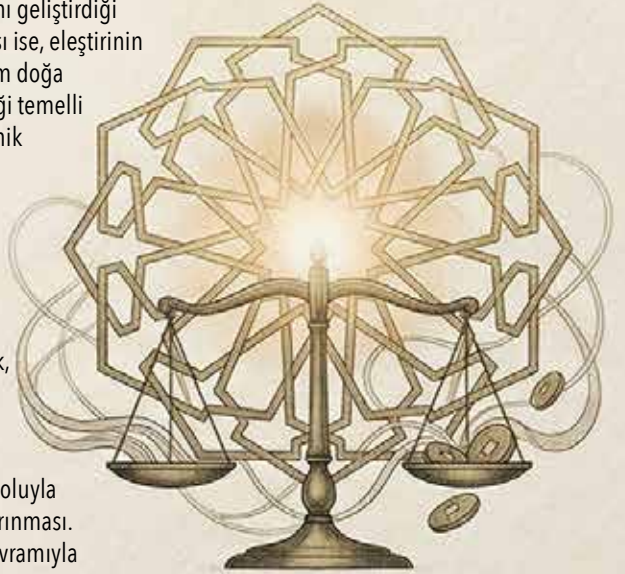
El-Ansary, ana akım iktisadi modern fiziğin, özellikle kuantum mekaniğinin bulguları ışığında eleştirirken, eş zamanlı olarak İslam metafiziği temelinde ekonomiye ve insan eylemine yeni bir anlam kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşımını özellikle iki temel çalışması üzerinden geliştirmektedir: The Quantum Enigma and Islamic Sciences of Nature: Implications for Islamic Economic Theory (Kuantum Gizemi ve İslami Doğa Bilimleri: İslami Ekonomi Teorisi İçin Çıkarımlar) ve The Spiritual Significance of Jihad in Economics (Cihad Ekonomisinin Manevi Önemi). Bu eserlerde El-Ansary, mevcut ekonomik düzeni sorgulamakla kalmayıp, ekonomiye yönelik alternatif bir yorum çerçevesi de sunmaktadır.

Kuantum teorisi ile ekonomi arasındaki ilişkiyi ele aldığı çalışmasında El-Ansary, neoklasik iktisadın teorik temellerinin büyük ölçüde 19. yüzyıl Newtoncu mekaniği ve dönemin enerji denklemlerinden esinlenerek

inşa edildiğini ileri sürer. Bu yaklaşımda ahlak ve insani değerler gibi nitel unsurlar, tek bir nicel ölçüt olan fayda fonksiyonuna indirgenmektedir. El-Ansary, Wolfgang Smith'in The Quantum Enigma adlı eserine atıfla, modern fiziğin artık "niteliğin bütünüyle niceliğe indirgenemeyeceğini" ortaya koyduğunu savunur. Ona göre, fiziksel gerçeklik bile yalnızca matematiksel büyüklüklerle açıklanamıyorken, insan tercihleri ve ahlaki değerlerin basit bir fayda denklemi içine hapsedilmesi bilimsel açıdan da sorunludur. Ayrıca ana akım iktisadın süreklilik (continuity) aksiyomu gibi teknik varsayımlarının örtük bir hazcılık anlayışını dayattığını ve bunun kuantum mekaniğinin ortaya koyduğu yerel olmayan (nonlocal) gerçeklik düzlemleriyle çeliştiğini belirtir.

El-Ansary'nin "cihad ekonomisi" kavramsallaştırmasını geliştirdiği ikinci temel çalışması ise, eleştirinin ötesine geçerek İslam doğa bilimleri ve metafiziği temelli alternatif bir ekonomik çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda E. F. Schumacher'e atıfla emeğin üç temel amacını vurgular: faydalı ürün üretmek, bireyin Allah vergisi yeteneklerini geliştirmesi ve başkalarına hizmet yoluyla benmerkezcilikten arınması. Bu vurguyu cihad kavramıyla

ilişkilendirerek temellendirir. Neoklasik iktisadın her şeyi ikame edilebilir ve metalaştırılabilir kabul eden yaklaşımına karşılık, "çoklu fayda ilişkisi" kavramını önerir. Refahı ise yalnızca haz düzeyine indirmek yerine, Hakikat (el-Hakk) ile kurulan ilişki ve erdemli bir yaşamın sonucu olarak ortaya çıkan içsel denge şeklinde yeniden tanımlar. Bu çerçevede ekonomik tercih, nefsin arzularına teslim olmak değil, insanın kendini gerçekleştirme sürecinin bir aracı olarak konumlandırılır. Nihayetinde El-Ansary, kuantum fiziğini ana akım iktisadın bilimsellik iddiasını sorgulamak için bir araç olarak kullanırken, İslam düşüncesini de ekonomiyi insani kemalâtın ve manevi bir cihadın alanı hâline getirecek bir zemin olarak sunmaktadır.

Kübra KAYA

Maruf Vakfı İEE Akademi 3

Küresel Kırılmalar Çağında İslam İktisadına Stratejik Bir Perspektif

Mehmet Fatih AYSAN

Günümüz dünyası, ekonomik, siyasi ve toplumsal alanlarda derin kırılmaların yaşandığı bir dönemden geçmektedir. Uzun yıllar boyunca görece istikrarlı kabul edilen küresel düzen, artık yerini belirsizliklerin, çok katmanlı krizlerin ve öngörülemeyen dönüşümlerin hâkim olduğu bir yapıya bırakmıştır. Bu bağlamda Maruf Vakfı bünyesinde

gerçekleştirilen ve Mehmet Fatih Aysan'ın katkılarıyla şekillenen seminer, İslam iktisadının bu kırılmalar karşısında nasıl bir düşünsel ve stratejik konum alabileceğine dair önemli bir tartışma zemini sunmuştur. Seminerin en dikkat çekici yönlerinden biri, İslam iktisadını yalnızca alternatif bir finans sistemi olarak ele almak yerine,

zamanın ruhunu okumaya çalışan bütüncül bir düşünce alanı olarak konumlandırmasıdır. Konuşmada vurgulandığı üzere, İslam iktisadı literatürü uzun süre belirli kavramlar etrafında dönmüş; adalet, faiz yasağı, risk paylaşımı gibi temel ilkeler sıkça tekrar edilmiştir. Ancak günümüzde yaşanan küresel kırılmalar, bu ilkelerin yeniden yorumlanmasını ve daha geniş bir

bağlamda ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yönüyle seminer, alışıldık İslam iktisadı anlatılarının ötesine geçerek, alanın entelektüel ufkunu genişletmeyi hedeflemiştir.

Tartışmaların önemli bir kısmı, İslam iktisadının tarihsel gelişimi ve kuşaklar arası dönüşümü üzerine yoğunlaşmıştır. İlk dönem İslam iktisatçılarının yüksek ideallerle ortaya koydukları cesur fikirler, zamanla uygulama alanlarının -özellikle finans ve bankacılık sektörünün- baskınlığı altında şekil değiştirmiştir. Günümüzde ise daha veri temelli ve analitik bir yaklaşım öne çıkmaktadır. Ancak bu dönüşüm, aynı zamanda büyük entelektüel figürlerin eksikliği gibi bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu durum, bireysel yetersizlikten ziyade çağın genel düşünsel iklimiyle ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Küresel ölçekte yaşanan gelişmeler, yapılan değerlendirmelerin arka planını oluşturan temel unsurlardan biridir. Covid-19 sonrası derinleşen belirsizlikler, jeopolitik gerilimler, enerji krizleri, finansal dalgalanmalar ve dijital dönüşüm, mevcut ekonomik paradigmalara olan güveni ciddi biçimde sarsmıştır. Özellikle kripto paralar, merkez bankası dijital paraları ve finansal teknolojiler etrafında şekillenen yeni tartışmalar, yerleşik sistemlerin artık sorgulanamaz

olmadığını göstermektedir. Bu tablo, İslam iktisadının durağan değil, dinamik ve bağlamsal bir düşünce alanı olarak yeniden konumlandırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede öne çıkan bir diğer vurgu, İslam iktisadının yalnızca Müslüman toplumlara hitap eden dar bir alan olarak görülmemesi gerektiğidir. Adalet, insan onuru ve sorumluluk gibi temel ilkeler, belirli bir coğrafya ya da tarihsel dönemle sınırlı değildir. "İslam'dan önce de İslami iktisadi ilkeler var mıydı?" sorusu, bu evrensel perspektifi güçlendiren önemli bir tartışma başlığı olarak öne çıkmıştır. Bu soru, İslam iktisadını yalnızca tarihsel bir başlangıca bağlamak yerine, insanlık tecrübesiyle ilişkilendiren daha kapsayıcı bir bakış açısı sunmaktadır.

Ayrıca çağdaş dünyada etkili olan teknoloji merkezli anlatılara karşı eleştirel bir duruş da dikkat çekmektedir. Geleceği mutlak biçimde teknolojiye havale eden ve insanı giderek ikincil bir konuma iten yaklaşımlar karşısında, İslam iktisadının insan merkezli ve ahlaki bir zemin sunabileceği ifade edilmiştir. Bu noktada insan, yalnızca üretken bir unsur ya da ekonomik bir aktör olarak değil, bizatihi değerli bir varlık olarak ele alınmaktadır. Bu vurgu, yapılan değerlendirmelerin yalnızca

iktisadi değil, aynı zamanda ahlaki ve insani bir boyut taşıdığını göstermektedir. Geleceğe dair öneriler ise daha çok stratejik bir yönelim etrafında şekillenmiştir. Devlet merkezli ve yukarıdan aşağıya işleyen modellerin etkisinin azaldığı bir dönemde, bireylerin ve yerel inisiyatiflerin ön plana çıktığı "aşağıdan yukarıya"¹ bir dönüşümün önemine dikkat çekilmiştir. FinTech uygulamaları, sürdürülebilir finans araçları ve bölgesel iş birlikleri bu bağlamda öne çıkan alanlar olarak değerlendirilmiştir. İslam iktisadının bu alanlarda geliştireceği özgün yaklaşımlar, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda politik ve toplumsal bir etki üretme potansiyeline sahiptir.

Sonuç olarak ortaya konan perspektif, İslam iktisadını geçmişin tekrarından çıkarak, küresel kırılmalar çağında yeniden düşünmeye davet eden önemli bir katkı sunmaktadır[HA1]. Sunulan çerçeve, kesin cevaplar vermekten ziyade doğru soruları sormayı teşvik etmekte; özellikle genç araştırmacılar için yeni düşünsel imkânlar açmaktadır. İslam iktisadının geleceği, ancak bu tür eleştirel, kapsayıcı ve çağın şartlarını dikkate alan yaklaşımlarla anlamlı bir zemin kazanabilecektir.

¹ Aşağıdan yukarıya (bottom-up) yaklaşım, toplumsal ve ekonomik dönüşümün devlet ve merkezi kurumlar yerine bireyler, yerel topluluklar ve mikro ölçekli inisiyatifler aracılığıyla gerçekleştiğini ifade eder. Bu yaklaşım, değişimin gündelik pratikler, dijital platformlar ve bireysel tercihler üzerinden şekillendiğini vurgular.

Nurbanu TEKİN ÖZMEN

Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Doktora Programı,
Maruf Vakfı İEE Akademi 2

Bu yazı, Mehmet Fatih Aysan'ın gerçekleştirdiği seminerde paylaşılan değerlendirmeler ve tartışmalardan hareketle kaleme alınmıştır. Seminer, İslam iktisadının yalnızca güncel uygulamalarını değil; bu uygulamaların arkasındaki fikrî çerçeveyi, ahlaki zemini ve ontolojik varsayımları yeniden düşünmeye davet eden kapsamlı bir perspektif sunmuştur. Özellikle içinde bulunduğumuz dönemin zamanın ruhu (Zeitgeist) açısından doğru okunması gerektiği, seminerin temel eksenlerinden biri olmuştur. Nitekim Aysan, Sabri Orman'ın şu sözünü bu bağlamda ifade etmiştir: "Bir şey yapabilmek aslında zamanın ruhu ve şartları ile ilgilidir." Keynes'in "Eninde sonunda dünyayı fikirler belirler" ifadesi de

bu bağlamda hatırlatılmış; ancak fikirlerin etkili olabilmesi için onları taşıyacak bir tarihsel zemin gerektiği özellikle belirtilmiştir. Adam Smith'in yaşadığı dönem ya da İmam-ı Azam'ın ortaya çıktığı tarih, bu açıdan cesur ve kurucu fikirlerin üretilebildiği dönemler olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık, sonraki kuşakların çoğu zaman bu fikirleri derinleştirmek yerine sistemleştirdiği ve güvenli hale getirdiği, bunun da düşünsel yaratıcılığı sınırladığı ifade edilmiştir.

Bunun dışında seminerde Adam Smith'in modern iktisat literatüründe yaygın biçimde yanlış okunması meselesi üzerinde durulmuştur. Aysan'a göre Smith çoğu zaman kapitalizmin kurucu figürü olarak sunulmakta ve piyasa

merkezli problemlerin temel kaynağı gibi değerlendirilmektedir. Oysa kapitalizmin farklı formları Smith'ten çok önce de mevcuttu. Onun nazarında Smith'in temel amacı, piyasa düzenini mutlaklaştırmak değil; ekonomik faaliyetin ahlaki sınırlarını tartışmaktır. Nitekim Smith'in "The Theory of Moral Sentiments" adlı eseri, insanın iktisadi davranışlarını şekillendiren ahlaki duygulara odaklanmakta; "The Wealth of Nations" ise bu ahlaki zeminin üzerine inşa edilmiş bir iktisadi analiz sunmaktadır.

Bununla ilişkili olarak Smith'in geliştirdiği "impartial spectator" ve "man within the breast" kavramları, bireyin kendi çıkarını sınırlayan içsel bir denetim mekanizmasına işaret etmektedir. Ancak seminerde de

vurgulandığı üzere, bu mekanizma modern toplumlarda her zaman yeterince işlememektedir. Ortak bir vicdan üretilemediğinde, piyasa düzeni ahlaki sınırlarını hızla aşabilmektedir. Aysan'a göre bu durum, Adam Smith'in düşüncesinden çok, onun indirgemeci ve bağlamından kopuk okunmasının bir sonucudur.

Tam bu noktada seminerde Adam Smith ile "Ademiyye" kavramı arasında kurulabilecek bir sentezin imkânı ve gerekliliği gündeme gelmiştir. Seminerde üzerinde uzun süre durulan "Ademiyye" insanın salt bir üretici ya da tüketici değil; insan olduğu için hak ve sorumluluklara sahip bir varlık olduğunu ifade eder. "Varsam, hak ve sorumluluklarım vardır" önermesi, insan onurunun ve dokunulmazlığının kaynağını toplumda ya da devlette değil, ontolojik ve aşkın bir temelde konumlandırır. Aysan, bu yaklaşımın hak ve sorumlulukların evrenselliğini temellendiren güçlü bir çerçeve sunduğunu ve bu sentezin İbn Haldun'un sözünü ettiği "işsel denetleyici güç" ile Adam Smith'in "man within the breast" kavramları arasında da anlamlı bir bağ kurduğunu ifade etmektedir. Ancak Ademiyye yaklaşımı, bu işsel denetimi yalnızca bireysel vicdana bırakmaz; onu ilahi irade, sorumluluk (hilafet) ve ahlaki yükümlülük kavramlarıyla destekler. Bu yönüyle Aysan'a göre Adam Smith - Ademiyye sentezi, modern iktisat düşüncesi ile İslam düşünce geleneği arasında verimli bir diyalog zemini oluşturma imkanı sunabilir.

Seminerde ayrıca, İslam iktisadının

bugün çoğu zaman araçsal bir dile sıkıştığı eleştirisi yapılmıştır. Faizsiz bankacılık, sukuk ve benzeri finansal enstrümanlar önemli olmakla birlikte, bu araçların hangi değerler adına ve hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığı sorusu yeterince gündeme gelmemektedir. Bu nedenle İslam iktisadını tartışmadan önce belki de "İslam'ın ekonomisini" değil, İslam'ın ekonomisinin dayandığı değerler bütününe ele almak gerekmektedir. Ekonominin kendi başına nötr olmadığı; mutlaka bir anlam dünyası ve etik çerçeve üzerine inşa edildiği vurgulanmıştır. Bu noktada Efes örneği, seminerde iktisat-ahlak ilişkisini açıklamak için kullanılan çarpıcı bir vaka olarak öne çıkmıştır. Hz. Meryem'in yaşadığına inanılan bu coğrafyada, put üretiminde kullanılan mermer sayesinde ciddi bir ekonomik canlılık oluşmuştur. Ancak bu büyüme, ahlaki bir meşruiyet üretmemiştir. Bu örnek, ekonomik faaliyetlerin değerini belirleyen unsurun yalnızca üretim ve refah artışı değil; hangi amaçlara hizmet ettiği olduğunu açıkça göstermektedir.

Seminerin bir diğer önemli tartışma başlığı, günümüz dünyasında artan belirsizlik olmuştur. Küresel ölçekte siyasi, ekonomik ve teknolojik belirsizliklerin arttığı bir dönemde, toplumların daha fazla etik ve ontolojik sabiteye ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık modern finans sisteminin, geleceği fiyatlayan ve adeta satan bir yapıya dönüştüğü belirtilmiştir. Oysa geleceğin insan iradesinin mutlak kontrolünde olmadığı; bu nedenle iktisadi düzenin yalnızca beklentiler,

risk hesapları ve güç ilişkileri üzerine değil, ahlaki sınırlara dayandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda BADUK Konferansı, zamanın ruhunu doğru okuma çabasının kurumsal bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Konferans, ülkelerin yalnızca büyümeyi değil; ekonomik bağımsızlığı, siyasi özerkliği ve ahlaki temelli kalkınmayı birlikte düşünmesi gerektiğini gündeme taşımaktadır. Bu konferans iktisadi düzenin "güç merkezli" değil, "ilke merkezli" olarak yeniden kurgulanması gerektiğine işaret eden önemli bir platform sunmaktadır.

Seminerde ayrıca, İslam iktisadının devlet merkezli çözümlerle sınırlandırılmasının yarattığı yapısal sorunlara dikkat çekilmiştir. Devletin her şeyi düzenleyebileceği ve toplumu dönüştürebileceği varsayımının, zamanın ruhu ile giderek daha fazla çatıştığı ifade edilmiştir. Buna karşılık, iktisadi düzenin sürdürülebilirliğinin; bireyin ahlaki özne olarak güçlendirilmesine, işsel denetim mekanizmalarının işler hale getirilmesine ve toplumsal vicdanın inşasına bağlı olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak Mehmet Fatih Aysan'ın semineri, İslam iktisadının bugün yeniden düşünülmesi gerektiğini güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Bu yeniden düşünme süreci, zamanın ruhunu doğru okuyarak; az ama uygulanabilir, evrensel ve insan fıtratına uygun ve son tahlilde kaynağı ilahi olan prensipler etrafında şekillenmelidir.

Merve KARAMAN

Istanbul Üniversitesi İktisat Doktora Programı, Maruf Vakfı İEE Akademi 3

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ DERS DEĞERLENDİRMESİ (DR) Prof. Dr. Serhat YÜKSEL

Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü bünyesinde yürütülen Maruf Akademi 3 programı kapsamında, 2025-2026 akademik yılı güz döneminde Prof. Dr. Serhat Yüksel tarafından verilen Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersi, akademik araştırma süreçlerine bütüncül ve eleştirel bir perspektif kazandırmayı hedeflemiştir. Ders, akademik çalışma yapmayı planlayan araştırmacılar için bilimsel üretimin temel ilkelerini, yöntemsel yaklaşımlarını ve etik sorumluluklarını kapsamlı biçimde ele almıştır. Özellikle bilimsel çalışma yapmayı amaçlayan katılımcılar için güçlü bir metodolojik zemin sunmuştur.

Ders süresince araştırma konusu belirleme, literatür taraması, problem tanımı, özgünlük arayışı ve literatürdeki boşluğun (gap) tespiti

ile akademik makale yazımının temel yapısı kapsamlı biçimde ele alınmıştır. Prof. Dr. Serhat Yüksel, akademik çalışmaların yalnızca yayın sayısını artırmaya yönelik değil; topluma ve insanlığa katkı sunan bir misyon çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, anket temelli ve güçlü analiz içermeyen çalışmaların sınırlılıklarına dikkat çekilirken, özellikle çok kriterli karar verme yöntemleri başta olmak üzere karar verme tekniklerinin güncel akademik çalışmalarda neden giderek daha fazla önem kazandığı açıklanmıştır.

Dersin önemli kazanımlarından biri, akademik üretimde nitelikli literatür taramasının ve güncel gelişmelerin yakından takip edilmesinin gerekliliğinin somut biçimde ortaya konması olmuştur. Katılımcıların

her gün alanlarıyla ilgili çok sayıda makale özeti okuması, sektörel haberleri ve raporları takip etmesi gerektiği vurgulanarak, akademik reflekslerin sürekliliği üzerinde durulmuştur.

Ayrıca SSCI, SCI, Scopus ve ESCI gibi indekslerin önemi, dergi kalitesi, etki faktörü ve atf kriterleri üzerinden değerlendirilmiştir. Genel olarak Bilimsel Araştırma Yöntemleri dersi, katılımcılara yalnızca teknik bilgi kazandırmakla kalmamış; eleştirel düşünme, akademik disiplin ve uzun vadeli bilimsel birikim oluşturma bilinci de aşlamıştır. Maruf Akademi 3 programı kapsamında verilen bu ders, akademik araştırma yapmayı hedefleyen katılımcılar için güçlü ve yol gösterici bir ilk dönem eğitimi niteliği taşımaktadır.

KUR'AN, SÜNNET VE EKONOMİ DERS DEĞERLENDİRMESİ (DR) Sıtkı ABDULLAHOĞLU

İslam ekonomisi, ekonomik faaliyetleri yalnızca üretim, bölüşüm ve tüketim teknikleri üzerinden değil; insanın varlıkla, mülkiyetle ve sorumlulukla kurduğu ilişki üzerinden ele alır. Bu nedenle İslam ekonomisinin temel paradigmalardan biri, insanın ilahi tasarruf alanına müdahil olmasını engellemek ve onu doğru bir varoluş bilinci içerisinde konumlandırmasıdır. Kur'an'a göre varlık Allah'a aittir, insan ise bu varlık alanında seçilmiş, sorumlu

ve görevli bir varlıktır. Mal, insanın mutlak tasarrufunda olan bir güç değil, kendisine emanet edilmiş bir imkândır. Bu varoluş telakkisi bozulduğunda, mülkiyet, dağılım ve refah gibi iktisadi meseleler de sağlıklı biçimde çözümlenemez.

Bu ontolojik çerçeve, İslam ekonomisinin bir diğer temel paradigmasını da belirler: zenginlik üzerinden egemenlik kurma arzusunun sınırlandırılması. Kur'an'da "mal ve evlat" olarak ifade edilen zenginlik unsurları, insanın

başkaları üzerinde tahakküm kurma eğilimini besleyebilir. Tarihsel ve modern örnekler, servetin belli ellerde yoğunlaşmasının ekonomik olduğu kadar siyasi ve kültürel bir egemenlik alanı ürettiğini göstermektedir. Küresel finans merkezleri etrafında şekillenen ekonomik yapı, bu tahakkümün güncel bir tezahürüdür. İslam ekonomisi, servetin bu şekilde egemenlik aracına dönüşmesini kabul etmez. Çünkü yaratılıştaki denge ve eşitlik ilkesi bu durumda

bozulur. Bu noktada mesele yalnızca iktisadi bir düzenleme meselesi değildir. İnsanın dünyaya ve sahip olduklarına dair bakış açısını da şekillendiren temel bir yaklaşımdır.

Bu anlayış, dağılım meselesine yaklaşımı da belirler. Kur'an, rızıkın insanlar arasında eşit değil, adil biçimde dağıtıldığını bildirir. Nahl suresi 71. ayette Allah'ın bazı kullarını rızık bakımından diğerlerinden üstün kıldığı ifade edilirken, bu üstünlüğün paylaşımı engelleyen bir gerekçe haline getirilmesi açıkça eleştirilir. Burada amaç mutlak eşitlik değil; herkesin insani bir geçim standardına ulaşmasını sağlayacak bir denge dir. İslam ekonomisi bu noktada, birincil dağılımın ilahi takdirle belirlendiğini, ikincil dağılımın ise insanların sorumluluk alanına bırakıldığını ifade eder. İnsanlar arası ekonomik ilişkilerde temel ilke, toplumda mağdur, madun ve yoksun bırakılmış hiçbir canlının

kalmamasıdır.

Dağılım anlayışıyla doğrudan bağlantılı bir diğer paradigma ise üretim, tasarruf ve tüketimde denge ilkesidir. İslam ekonomisi, sınırsız üretimi ve sınırsız tüketimi meşru görmez. İhtiyaç fazlası üretim israf kapsamına girerken, gereğinden fazla tüketim hem bireysel hem toplumsal düzeyde sürdürülemez bir hayat tarzı üretir. İnsan ihtiyaçları sınırlıdır, sınırsız olan insanın arzuları ve ihtiraslarıdır. Bu nedenle konvansiyonel ekonomide sıkça kullanılan "kıt kaynaklar-sınırsız ihtiyaçlar" tanımı, İslam ekonomisi açısından problemlidir. Öte yandan tasarrufta aşırılık da "kenz" olarak nitelendirilir; malın dolaşımında olması, servetin toplum içinde canlı kalması esastır.

Kur'an'daki pek çok ilke bu bütüncül ekonomik yaklaşımı destekler. Hadid suresi 7. ayette geçen "müstehlafine fihi" ifadesi, insanın mal üzerinde

halife ve emanetçi olduğunu açıkça ortaya koyar. A'raf suresi 31. ayet, israfı yasaklayarak mülk üzerindeki mutlak tasarruf iddiasını reddeder. Zariyat suresi 19. ayet, mallarda muhtaç ve yoksullar için bir hak bulunduğunu bildirirken; Haşr suresi 7. ayet, servetin yalnızca zenginler arasında dolaşan kapalı bir yapıya dönüşmesini kesin biçimde yasaklar. Bakara suresi 282. ayet ise borçlanma üzerinden sömürüye dayalı bir ekonomik düzen kurulmasının önüne geçer. Sonuç olarak İslam ekonomisi, insanı yalnızca kazanan ve tüketen bir varlık olarak değil; sorumluluk sahibi, bilinçli ve hesap verebilir bir kul olarak ele alır. İyi bir ekonomik düzen; gelir ve servet dağılımını dengeleyen, yaygın refah üreten, güven veren, öngörülebilir ve sürdürülebilir bir yapı kurmakla mümkündür. Bu hedefler ancak Kur'an'ın sunduğu varlık, mülkiyet ve sorumluluk bilinciyle birlikte anlam kazanır.

Abdurrahim ABDUGANİEV

İstanbul Üniversitesi İslam İktisadi ve Finansı Yüksek Lisans Programı, Maruf Vakfı İEE Akademi 3

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ DERS DEĞERLENDİRMESİ (DR) Hasan ATİK

Güz döneminde Hasan Atik hocamızla yapmış olduğumuz İktisadi Düşünce Tarihi dersi, yalnızca geçmişte ortaya atılmış iktisat teorilerinin kronolojik bir özeti olmaktan öte, iktisadi bir disiplin olarak yeniden düşünmeye imkân veren entelektüel bir süreç olmuştur. Dönem boyunca hemen tüm derslerde, iktisadi düşüncelerin nötr ve zamandan

bağımsız olmadığı; aksine belirli tarihsel, toplumsal ve siyasi bağlamlar içerisinde şekillendiği ve kendi dönemlerinin sorunlarını, değerlerini ve güç ilişkilerini yansıttığı açık biçimde ortaya konulmuştur. Bu çerçevede ders, modern iktisadın kaçınılmaz ve nihai bir düşünsel aşama olduğu yönündeki örtük varsayımları sorgulamaya açmıştır.

İktisadi Düşüncenin Kökenlerini Kavramak

Ders, iktisadi düşüncenin Antik Çağ ve Orta Çağ'daki kökenlerini inceleyerek başlamıştır. Bu dönemlerde iktisat, etik, felsefe ve din ile iç içe geçmiş bir alan olarak ele alınmıştır. Platon ve Aristoteles'in görüşleri, iktisadi faaliyetin kâr maksimizasyonu veya etkinlikten ziyade ahlaki ve

siyasal hedeflere tâbi görüldüğünü göstermiştir. Aristoteles'in doğal iktisap ile krematistik arasındaki ayrımı ile skolastik düşüncede adil fiyat ve faizin yasaklanması gibi kavramlar, erken dönem iktisadi düşüncenin toplumsal adalet, denge ve ahlaki sınırlar ekseninde şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu bölüm, faiz, gelir dağılımı ve piyasanın ahlaki sınırları gibi güncel iktisadi tartışmaların kökenlerinin sanıldığından çok daha eskiye dayandığını kavranmasına yardımcı olmuştur.

İktisadın Bilimleşme Süreci

Merkantilizm ve kameralizm ile birlikte iktisadi düşüncede devlet

merkezli ve politika odaklı bir yaklaşımın geliştiği görülmüştür. Bu dönemde zenginlik, ulusal güç, dış ticaret dengesi ve nüfus politikaları ile ilişkilendirilmiştir. Bu gelişmeler, iktisadın sistematik bir disiplin hâline gelmesini mümkün kılan klasik politik iktisadın entelektüel zeminini hazırlamıştır.

Adam Smith ve David Ricardo'nun çalışmaları aracılığıyla iktisadın genel yasalara tâbi, kendini düzenleyen bir sistem olarak ele alınışı incelenmiştir. Smith'in işbölümü ve görünmez el kavramları, piyasa mekanizmasına duyulan güveni yansıtırken; Ricardo'nun değer, rant ve karşılaştırmalı üstünlük teorileri, soyut analiz yoluyla bölüşüm ve uluslararası

ticaretin açıklanabileceğini göstermiştir. Ders kapsamında özellikle vurgulanan husus, klasik iktisadın yalnızca piyasa ilişkilerini değil, aynı zamanda toplumsal sınıfları, artığı ve uzun dönemli büyümeyi merkeze alan bir yaklaşım sunduğudur.

Kapitalizmin İçsel Eleştirisi

Marxçı iktisada geçiş, dersin en yoğun ve zihinsel açıdan en zorlayıcı bölümlerinden biri olmuştur. Marx'ın emek-değer teorisini yeniden formüle ettiği, artı-değer kavramı ve sömürü analizi, kapitalizme içeriden yöneltilmiş bir eleştiri sunmuştur. Yabancılaşma, meta fetişizmi ve kâr oranlarının

düşme eğilimi gibi kavramlar, kapitalizmin yalnızca bir piyasa sistemi değil, tarihsel olarak özgül bir üretim tarzı olduğunu ortaya koymuştur.

Bu bölümde özellikle dikkat çekici olan nokta, Marx'ın iktisadi krizleri dışsal şoklar olarak değil, sistemin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan yapısal sonuçlar olarak ele alması olduğu söylenebilir.

Marjinalist Devrim ve Yöntemsel Dönüşüm

Marjinalist Devrim, dersin en önemli kırılma noktalarından birini oluşturdu denilebilir. Değerin emek temelli açıklamasından öznel faydaya, toplumsal sınıflardan rasyonel bireye geçiş, günümüz ana akım iktisadının metodolojik temelini oluşturmuştur. Marjinal fayda, kısıtlı optimizasyon ve genel denge analizleri, neoklasik iktisadın teorik çerçevesini anlamamızı sağlarken; aynı zamanda bu yaklaşımın tarihsel ve toplumsal bağlamdan kopukluğunu da sorgulamamıza vesile olmuştur.

Bu derste dikkat çekici konulardan birisi de Methodenstreit tartışmasıdır. Bu tartışma iktisadın tarihsel mi yoksa soyut-teorik bir bilim mi olması gerektiğine dair süregelen ayrışmaları ortaya koymuştur.

Refah, Kurumlar ve Eksik Rekabet

Dersin ilerleyen aşamalarında,

tam rekabet varsayımının gerçek dünyayı açıklamak için yetersiz olduğu giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Refah iktisadi kapsamında Pareto etkinliği gibi ölçütler incelenmiş; Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı aracılığıyla gelir dağılımının ölçülmesi ele alınmıştır. Bununla birlikte, etkinlik kriterlerinin normatif sınırlılıkları da tartışılmıştır.

Monopolcü rekabet, oligopol ve kurumsal iktisat yaklaşımları; piyasa gücü, stratejik davranış ve toplumsal normların iktisadi sonuçlar üzerindeki belirleyici rolünü göstermiştir. Veblen'in gösterişçi tüketim kavramı, tüketimin yalnızca fayda maksimizasyonu değil, statü ve toplumsal konumla da ilişkili olduğu üzerinde durulmuştur.

Dinamikler, Belirsizlik ve Makroiktisat

Schumpeter'in yaratıcı yıkım teorisi, kapitalizmi durağan denge modellerinin ötesinde, yenilik ve girişimcilik tarafından yönlendirilen evrimsel bir süreç olarak ele almıştır. Keynes'in efektif talep teorisi ise belirsizlik, para ve likidite tercihi kavramları üzerinden tam istihdam varsayımını kökten sorgulamıştır.

Keynes sonrası gelişmelerin incelenmesi, makroiktisadın hâlen derin teorik ayrışmalar barındırdığını göstermiştir. Para politikası, beklentiler ve devletin rolüne ilişkin görüş ayrılıklarının yalnızca teknik değil, aynı zamanda

ideolojik ve kuramsal temellere dayandığı anlaşılmıştır.

Modern Genişlemeler ve İktisadın Sınırları

Dersin son bölümünde genel denge teorisi, sosyal tercih teorisi, oyun teorisi, büyüme teorileri, mekânsal iktisat ve davranışsal iktisat gibi alanlara değinilmiştir. Arrow'un imkânsızlık teoremi ve Sen'in refah ve rasyonalite eleştirileri, bireysel tercihlerin toplumsal düzeyde tutarlı biçimde birleştirilmesinin sınırlarını açıkça göstermiştir. Davranışsal iktisat, rasyonel birey varsayımını sorgularken; büyüme ve mekânsal iktisat, tarih, kurumlar ve coğrafyanın iktisadi gelişme üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymuştur.

Genel Değerlendirme

Derslerdeki tartışmalar iktisadi tek ve tutarlı bir teorik yapı olarak değil; farklı paradigmaların, süreklilik gösteren tartışmaların ve çözülememiş gerilimlerin oluşturduğu çok katmanlı bir alan olarak görmeye yardımcı olmuştur. Bu ders, iktisadi teorileri eleştirel bir bakışla okumayı, varsayımlarını sorgulamayı ve modelleri tarihsel ve kurumsal bağlamları içinde değerlendirmeyi öğretmiştir. En önemlisi ise iktisadın yalnızca denge ve etkinlik meselesi değil; aynı zamanda toplum, güç ilişkileri, etik ve insan davranışıyla doğrudan bağlantılı bir disiplin olduğunu açık biçimde ortaya koymuştur.

Ahmetcan YURT

Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Programı,
Maruf Vakfı İEE Akademi 3

AHLAK VE EKONOMİ DERS DEĞERLENDİRMESİ (DR) DOÇ. DR. Hakan KALKAVAN

Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü bünyesinde, Doç. Dr. Hakan Kalkavan hocamız tarafından verilen Ahlak ve Ekonomi dersi, iktisadi faaliyetlerin ahlaki temellerini ele alan disiplinlerarası bir çerçeve sunmaktadır. Ders, ekonomi ile ahlak arasındaki ilişkinin yalnızca normatif bir tartışma alanı değil; insanın varoluşu, toplumsal düzen ve iktisadi yapıların teşekkülü açısından kurucu bir öneme sahip olduğu fikri üzerine inşa edilmiştir.

Dersin içeriğini, ahlakın felsefi temelleri, ahlaki yargının oluşumu, tarihsel süreç içerisinde

ahlak anlayışlarının dönüşümü ve bu dönüşümün iktisadi ilişkiler üzerindeki yansımaları oluşturmaktadır. Ders kapsamında klasik ve çağdaş ahlak felsefesi metinleri birlikte ele alınmış olup ahlakın bireysel, toplumsal ve tarihsel boyutları iktisadi açıdan değerlendirilmiştir.

İlk haftalarda, Tahsin Görgün'ün İnsan Olmak ve Ahlak adlı eseri üzerinden ahlakın mahiyeti ve insan olma tecrübesi arasındaki ilişki ele alınmıştır. Görgün'ün yaklaşımında ahlak, insanın dünyadaki varoluşuna içkin bir olgu olarak değerlendirilmekte; ahlaki davranış,

dışsal kurallardan ziyade insanın kendisiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkinin bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, iktisadi davranışların da teknik tercihlerden ibaret olmadığını; insanın ahlaki sorumluluğunun ekonomik alanda da belirleyici olduğunu göstermektedir.

Ahmet Cevizci'nin Etik: Ahlak Felsefesi adlı çalışması ise klasik etik teorilerine giriş mahiyetinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda erdem etiği, ödev ahlakı ve sonuççu yaklaşımlar ele alınmış; ahlaki yargının hangi temellere dayandığı tartışılmıştır. Bu teorilerden

hareketle, iktisadi kararların yalnızca sonuçlarına göre değil; niyet, erdem ve sorumluluk bağlamında da ele alınması gerektiği yorumu yapılabilir.

Dersin ilerleyen haftalarında, J. Nuttall'ın Ahlak Üzerine Tartışmalar adlı eseri çerçevesinde ahlaki yargının oluşum süreci ve davranışların gerekçelendirilmesi üzerinde durulmuştur. "Nedenleri bulmak ve yargıda bulunmak" başlığı altında ele alınan bu yaklaşım, ahlaki değerlendirmenin yüzeysel hükümlerden ibaret olmadığını; bağlam, niyet ve sonuç ilişkisini birlikte ele almayı gerektirdiğini göstermektedir. Bu çerçevede, özellikle piyasa ilişkilerinde sıkça karşılaşılan "hukuki olan ahlakidir" varsayımının sorgulanmasına imkân tanımaktadır.

Ders kapsamında yapılan tartışmalar çerçevesinde, İhsan Fazlıoğlu'nun eserlerinden çıkarımla ahlaki tarihsel bir türev olarak ele alan bir perspektife sahip olduğu yorumu yapılmış; bu yaklaşım, iktisadi

yapıların ahlaki temellerinin tarihsel bağlam içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Fazlıoğlu'na göre ahlak, insanlık tarihinden ve toplumsal tecrübeden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu perspektif, iktisadi sistemlerin de ahlaki açıdan tarihsel bağlamlarıyla değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ekonomik modellerin evrensellik iddiası, bu bağlamda yeniden düşünölmeye açılmaktadır.

İlerleyen haftalarda ele alınan metinlerden birisi de Ayhan Çitil'in Cennetten Yeryüzüne İnme Ayetleri İtibarıyla Ahlak Tecrübesinin Kuruluşu başlıklı çalışması olmuştur. Bu eserle ilgili olarak, derste Ayhan Çitil'in yaklaşımının ahlaki yalnızca bireysel bir tutumla sınırlamayan; insanın dünya ile kurduğu ilişkiyi düzenleyici bir unsur olarak ele alan bir perspektife imkân verdiği yönünde yorumlar yapılmıştır. Bu çerçevede, Ayhan Çitil'in yaklaşımında ahlakın yalnızca bireysel bir tutumla sınırlı olmadığı; insanın dünya ile kurduğu ilişkinin düzenleyici bir unsuru olarak kavrandığı görölmektedir. Bu

yaklaşım, ekonomik faaliyetlerin de yeryüzünde düzen kurma ve imar etme sorumluluğu taşıdığını göstermektedir.

Ders kapsamında ayrıca Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik adlı eseri üzerinden erdem etiği ele alınmıştır. Erdemin alışkanlıklar yoluyla kazanıldığı ve itidal ilkesinin ahlaki hayatın merkezinde yer aldığı vurgulanmıştır. Bu yaklaşım, modern ekonomik sistemlerde sıkça karşılaşılan ölçsüzlük, sınırsızlık ve hırs problemlerine karşı önemli bir ahlaki çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak Ahlak ve Ekonomi dersi, iktisadi faaliyetlerin değerlerden bağımsız bir alan olarak ele alınmayacağını ortaya koymaktadır. Ahlak, ekonomik düzenin dışsal bir unsuru değil; onu şekillendiren temel bir bileşendir. Ders kapsamında ele alınan metinler, ekonomi ile ahlak arasındaki ilişkinin yeniden düşünölmelerini gerekli kılmakta; insanı merkeze alan, sorumluluk ve denge temelli bir iktisadi anlayışın önemine işaret etmektedir.

Abdurrahim ABDUGANİEV

İstanbul Üniversitesi İslam İktisadi ve Finansı Yüksek Lisans Programı,
Maruf Vakfı İEE Akademi 3

MÜLKİYET

Mülkiyet hakkı, insana bir eşya üzerinde akla gelebilecek tüm yetkileri sağlayan haktır. Günümüz terminolojisinde Roma hukukuna dayanan ve İngilizce karşılığı "property" olan bu kelime en kapsamlı hakkı ifade etmektedir.¹ İnsanlık tarihinde mülkiyet hakkının meşruiyeti ve felsefesi genişçe tartışmalara konu olmuştur.

Türkçe'de *mülkiyet* kavramı Arapça kökenli olup, *mlk* kökünden olan *mülk* sözcüğünden türemiştir ve "sahiplik, egemenlik, hü-

kümdarlık ve sahip olma" gibi anlamlar taşımaktadır.² Mülkiyet kavramının İngilizce'deki karşılığı olan "property" kavramı genellikle "ownership" kavramıyla karıştırılır. "Property" ve "ownership" kelimelerinin her ikisi de «mülkiyet» olarak çevrilse de, aralarında odak noktası bakımından önemli bir fark vardır. "Property" kavramı, yukarıda da bahsedildiği gibi, mülkiyetin konusu olan varlığı veya o varlık üzerindeki haklar bütününü ifade eder.³ Yani odak varlığın/mülkün

kendisindedir. Öte yandan "ownership" kavramı, o varlık üzerindeki hukuki bağı ve sahiplik durumunu ifade eder. Yani odak varlığa karşı hasıl olan hak üzerindedir.⁴

Mülkiyet kavramı çeşitli doktrinlerde de kendine has yorumlanmıştır. Bireysel çıkar ile toplumsal düzen arasındaki ilişkiyi 'görünmez el' kavramıyla açıklayan Adam Smith'e göre tüm mülkiyetin "kutsal ve dokunulamaz" temeli, bireyin kendi emeği ve bedensel özerkliği üzerindeki mülkiyetinde yatmakta-

1 Hasan Hacak, "Mülkiyet," Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 31.cilt (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), s. 541.

2 Nişanyan Sevan, Sözlerin Soyağacı, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 6'ıncı Baskı, (İstanbul: Everest Yayınları, 2012), s. 430.

3 Britannica, "Property Law," Encyclopedia Britannica, erişim tarihi Ocak 2026, <https://www.britannica.com/topic/property-law>.

4 Snare, Frank. 1972. "The Concept of Property," American Philosophical Quarterly 9 (2): s. 200.

dır.⁵ Smith'e göre bu hak, kısıtlayıcı çalışma yasalarıyla haksız bir şekilde ihlal edilmektedir. Smith, bu temel haktan hareketle mülkiyetin giderek toprak üzerinde yoğunlaşmasını inceler; ancak Avrupa'da uygulanan *primogeniture* (mirasın büyük oğula bırakılması) ve *entail* (mülkün devredilemezliği) gibi gelenekleri, toprağın el değiştirmesini engelleyerek ekonomik ilerlemeyi sekteye uğrattığını ileri sürerek eleştirir.⁶ Çünkü Smith'e göre bu düzen, toprağın daha üretken ve çalışkan

küçük maliklere geçişi zorlaştırmaktaydı. Sivil hükümetin öncelikle zenginlerin mülkiyetini savunmak için kurulduğunu kabul etmesine ve rantı toprak sahipleri tarafından tahsil edilen bir tekel fiyatı olarak görmesine rağmen, Smith nihayetinde mülkiyetin korunmasının sanayinin gelişmesi için elzem olduğunu savunur.⁷ Bu kuram, mülk sahiplerinin kişisel çıkar peşinde yaptıkları birikimlerin, 'görünmez el' mekanizması sayesinde toplumsal bir faydaya dönüştüğünü savunur.

Bu süreçte mülk sahipleri, hem yaşamın temel gereksinimlerini dolaşıma sokar hem de üreten emeği finanse eden kalıcı bir kaynak yaratarak farkında olmadan toplumun bütününe hizmet ettiği ileri sürülür.

Öte yandan Karl Marx'ın mülkiyet kuramı, temelde kişinin kendi emeğine dayalı bireysel mülkiyet ile başkalarının emeğinin sömürülmesine dayalı kapitalist özel mülkiyet arasındaki ontolojik

5 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R. H. Campbell and A. S. Skinner, vol. 2 of *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith* (Oxford: Clarendon Press, 1976; repr., Indianapolis: Liberty Classics, 1981), s. 138.

6 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R. H. Campbell and A. S. Skinner, vol. 2 of *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith* (Oxford: Clarendon Press, 1976; repr., Indianapolis: Liberty Classics, 1981), s. 384.

7 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R. H. Campbell and A. S. Skinner, vol. 2 of *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith* (Oxford: Clarendon Press, 1976; repr., Indianapolis: Liberty Classics, 1981), s. 12.

karşıtlığa dayanmaktadır.⁸ Yani mülkiyetin özü hangi kaynaktan doğduğuna ve neye hizmet ettiğine göre değişir. Marx, politik ekonominin sıklıkla iki farklı özel mülkiyet türünü karıştırdığını savunur, biri üreticinin kendi emeğine dayanırken, diğeri başkalarının emeğinin sömürülmesine dayanır. Marx için ilki, küçük ölçekli sanayinin temelidir ve işçinin özgür bireyselliği için gereklidir; ancak, mülkiyetin parçalanmasını varsayar ve üretim araçlarının yoğunlaşmasına engel olur. Buna karşılık, kapitalist özel mülkiyet, ancak bu *çoğunluğun cücebenzeri-mülkiyeti*'nin gasp edilmesiyle ortaya çıkar.⁹

Marx'a göre paranın sermayeye dönüşebilmesi için işçinin, kendi emek gücünün, başka bir ifadeyle, kendi şahsının özgür sahibi olması gerekir. İşçi, emek gücünü kendi mülkü olarak değerlendirmeli ve onu yalnızca belirli bir süreyle sınırlı olarak satmalıdır; zira emek gücünü toptan (bir defada ve süresiz biçimde) satması halinde, kendisini özgür bir insan olmaktan çıkarıp bir köleye dönüştürmüş olur ve böylece bir meta sahibi olma vasfını da yitirir.¹⁰

İslam düşünce geleneğinde özel mülkiyet açık biçimde kabul edilmekte olup, fıkıh doktrininde de özel mülkiyet esas olarak benimsenmiştir.¹¹ İslam'da emek ve meşru kazanç teşvik edilirken, bireylerin meşru yollarla edindikleri özel mülkiyetlerine de güçlü bir koruma atfedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in meşru malını korurken öldürülen bireyin şehit niteliğinde olduğunu bildirmesi ve başkasının malına izinsiz şekilde müda-

haleyi yasaklayan öğretileri, İslam'da özel mülkiyete verilen önemli açıkça ortaya koymaktadır.¹²

Bununla birlikte İslam'da, özel mülkiyetin meşruiyeti ve bireysel düzeyde korunmasının ötesinde, mülkiyete ilişkin ilave bir normatif katman bulunmaktadır. Bu katman, bütün mülkiyetin nihai olarak Allah'a ait olduğu ilkesidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Hadid Suresi'nin 7. ayetinde, bireylere tahsis edilen mülkün kendilerine bir "emanet" olarak verildiği açıkça ifade edilmektedir. İnanç sahibi bireyler bu "emanet" edilen varlıklar üzerindeki mülkiyet haklarını kullanarak toplumsal sorumluluk üstlenerek başkaları için de harcamada bulunmaları beklenmektedir. İslam'ın Müslümanlara yüklediği zorunlu bir mali sorumluluk olan zekât ile karşılığında mükâfat vaat edilen sadaka, bireylerin özel mülkiyetlerinde toplumdaki ihtiyaç sahiplerine ait hakların bulunduğu ilkesine dayanmaktadır; bu durum, bireye tanınan mülkiyet hakkının mutlak değil, belirli bir toplumsal ve ahlaki amaçla hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Bu üç yaklaşım birlikte ele alındığında, mülkiyetin yalnızca hukuki bir sahiplik ilişkisinden öte, emeğin niteliği, toplumsal düzenin işleyişi ve ahlaki sorumluluk anlayışıyla yakından bağlantılı çok boyutlu bir kavram olduğu açıkça görülmektedir. İslam'daki mülkiyet anlayışının, insanın sosyal bir varlık oluşuna daha uygun bir çerçeve sunduğu; bireyleri sahip oldukları mülkiyet haklarını toplumsal sorumluluk bilinciyle ve doğru biçimde kullanmaya teşvik eden bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak mülkiyet, yalnızca bir eşya üzerindeki teknik ve hukuki yetkiler toplamı değil; insanın emek, özgürlük ve toplumsal düzenle kurduğu ilişkinin merkezinde yer alan çok katmanlı bir kavramdır. Adam Smith'e göre mülkiyet, bireysel emeğin ve iktisadi dinamizmin temeli olarak toplumsal refahı dolaylı biçimde beslerken; Marx'ta, emekle kurulan meşru bireysel mülkiyet ile sömürüye dayalı kapitalist mülkiyet arasındaki ayrım, mülkiyetin toplumsal sonuçlarını belirleyen asli unsur hâline gelir. İslam düşüncesi ise bu iki yaklaşımı aşan bir yeni katmanla, özel mülkiyeti tanımlama birlikte onu nihai mülkiyetin Allah'a ait olduğu ve insanın ancak emanetçi olduğu ilkesiyle sınırlandırır. Bu çerçevede mülkiyet, bireyin tasarruf özgürlüğünü korurken aynı zamanda ahlaki ve toplumsal sorumlulukla kuşatılır. Dolayısıyla mülkiyetin anlamı ve meşruiyeti, yalnızca ekonomik verimlilik veya hukuki sahiplik üzerinden değil, insanın emek, adalet ve sorumluluk anlayışıyla kurduğu bütüncül ilişki üzerinden değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Smith, Adam. [1976] 1981. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Edited by R. H. Campbell and A. S. Skinner. Vol. 2 of *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. Oxford: Clarendon Press. Reprint, Indianapolis: Liberty Classics.

Snare, Frank. 1972. "The Concept of Property." *American Philosophical Quarterly* 9 (2): 200-206.

Hacak, Hasan. 2006. "Mülkiyet." In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:541-546. İstanbul: TDV Yayınları.

Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*. Vol. 1. Translated by Ben Fowkes. Introduction by Ernest Mandel. Harmondsworth: Penguin Books, 1976.

8 Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*. Vol. 1. Translated by Ben Fowkes. Introduction by Ernest Mandel. (Harmondsworth: Penguin Books, 1976), s. 931.

9 Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*. Vol. 1. Translated by Ben Fowkes. Introduction by Ernest Mandel. (Harmondsworth: Penguin Books, 1976), s. 928.

10 Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*. Vol. 1. Translated by Ben Fowkes. Introduction by Ernest Mandel. (Harmondsworth: Penguin Books, 1976), s. 271.

11 Hasan Hacak, "Mülkiyet," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), s. 542.

12 Hasan Hacak, "Mülkiyet," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), s. 542.

Ahmetcan YURT

Marmara Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Yüksek Lisans Programı,
Maruf Vakfı İEE Akademisi 3

İslam İktisadında Devlet, Piyasa ve Toplumsal Denge

İktisadi düzenin oluşumunda devletin konumu, tarihsel ve toplumsal şartlara bağlı olarak farklı biçimler almış ve ekonomik ilişkilerin seyrini doğrudan etkilemiştir. Liberal iktisat geleneği devleti piyasanın dışında tutmayı savunurken, müdahaleci yaklaşımlar devletin iktisadi süreçlere aktif biçimde katılmasını gerekli görmektedir. İslam iktisadı ise bu iki uç yaklaşım arasında, kendine özgü bir denge anlayışı geliştirmiştir. Bu anlayışta devlet, ne piyasanın yerine geçen merkezi bir aktör ne de iktisadi hayattan tamamen çekilmiş pasif bir gözlemcidir. Devletin rolü, piyasanın işleyişini adalet, ahlak ve toplumsal fayda

ekseninde düzenlemekle sınırlıdır.

Modern iktisatta serbest piyasa anlayışı, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etmeleri sonucunda toplumsal refahın da artacağını varsayar. Adam Smith'in "görünmez el" metaforu bu düşüncenin temelini oluşturur. Ancak tarihsel tecrübe, piyasanın kendi haline bırakıldığında gelir dağılımı adaletsizliği, tekelleri yapılar ve ahlaki aşınma gibi sorunlar üretebildiğini göstermiştir. Bu noktada devlet müdahalesi gündeme gelmiş, özellikle 20. yüzyılda sosyal devlet anlayışı güç kazanmıştır. Buna karşın aşırı devlet müdahalesi de verimsizlik,

bürokrasi ve üretim motivasyonunun azalması gibi sorunlara yol açabilmektedir.

İslam iktisadı, devlet-piyasa ilişkisini bu ikili karşıtlık üzerinden değil, adalet ve denge ilkeleri üzerinden ele alır. İktisadi faaliyetlerin nihai amacı yalnızca büyüme veya kâr artışı değil, insan onuruna yakışır bir hayatın tesis edilmesidir. Bu çerçevede piyasa, mülkiyet ve girişim özgürlüğü tanınan meşru bir alan olarak kabul edilir. Ancak bu özgürlük mutlak değildir; ahlaki ve toplumsal sınırlarla çevrilidir. Devlet ise bu sınırların korunmasından sorumlu temel aktördür.

İslam iktisadında devletin başlıca görevlerinden biri adaletin tesisidir. Adalet, yalnızca hukuki bir kavram değil, iktisadi ilişkilerin de merkezinde yer alan temel bir ilkedir. Ölçü ve tartıda hile yapılmasının yasaklanması, tekelci uygulamaların engellenmesi ve haksız kazancın önlenmesi bu ilkenin yansımalarıdır. Devlet, piyasanın doğal işleyişini bozacak şekilde fiyatları keyfi biçimde belirlemez; ancak piyasa ahlakını zedeleyen durumlarda düzenleyici rol üstlenir. Bu yaklaşım ne tam serbestlik ne de katı müdahalecilik anlamına gelir.

İmam Mâverdî'nin siyaset ve iktisat düşüncesi, İslam iktisadında devletin konumunu anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Mâverdî'ye göre devletin temel görevi, iktisadi faaliyetleri doğrudan yürütmekten ziyade, adaletin tesis edilmesi, kamu düzeninin korunması ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmasıdır. Aşırı müdahaleci

uygulamalar ve keyfi vergilendirme, ekonomik faaliyeti zayıflatarak toplumsal refahı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bağlamda devlet, üretimi ve ticareti teşvik eden; ancak piyasanın doğal işleyişini bozmayan bir düzenleyici olarak konumlanmalıdır. Devletin piyasanın yerine geçmesi değil, iktisadi ilişkilerin güven ve istikrar içinde sürdürülmesini sağlaması esastır.

İslam iktisadında düzenleyici devlet anlayışının somut karşılıklarından biri hisbe kurumudur. Hisbe, piyasa denetimi yoluyla haksız kazançların, aldatıcı ticari uygulamaların ve ahlaki bozulmaların önüne geçmeyi amaçlar. Bu denetim mekanizması, serbest ticareti ortadan kaldırmaz; aksine serbestliğin adaletle birlikte var olmasını sağlar. Narh uygulamaları da benzer şekilde olağanüstü durumlarda sınırlı tutulmuş, piyasanın genel işleyişine müdahale aracı hâline getirilmemiştir. Günümüz İslam ülkelerinde ise devletin

iktisadi rolü çoğu zaman bu denge anlayışından uzaklaşmaktadır. Ya devlet, piyasanın her alanına nüfuz eden merkezi bir aktöre dönüşmekte ya da piyasa tamamen kontrolsüz bırakılmaktadır. Her iki durumda da İslam iktisadının öngördüğü toplumsal denge zarar görmektedir. Bu durum, İslam iktisadının yalnızca finansal araçlardan ibaret olmadığını; devlet, piyasa ve toplum arasındaki ilişkilere bütüncül bir perspektif sunduğunu yeniden hatırlatmayı gerekli kılmaktadır.

Sonuç olarak İslam iktisadında devletin rolü, müdahale etmek ya da geri çekilmek ikileminde değil, dengiyi korumak noktasında şekillenir. Devlet; adaleti gözeten, ahlaki sınırları koruyan ve piyasanın sağlıklı işlenmesini sağlayan bir düzenleyici olarak konumlanır. Bu yaklaşım, günümüz iktisadi tartışmalarına hem değer temelli hem de pratik açıdan önemli katkılar sunabilecek bir potansiyel taşımaktadır.

Gökhan KARA

İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Doktora Programı,
Maruf Vakfı İEE Akademi 2

Ortak Zenginlik (Commonwealth) Antonio Negri & Michael Hardt (2009) Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme

İmparatorluk (2000) ve *Çokluk* (2004) ile başlayan üçlemenin son kitabı olan *Ortak Zenginlik*, küresel kapitalizmin güncel biçimlerini, bu biçimlerin yarattığı yeni sömürü mekanizmalarını ve bunlara karşı geliştirilebilecek özgürleştirici siyasal imkânları sistematik bir çerçevede ele alır. Kitap, önceki iki çalışmada ortaya konan teorik hattı derinleştirerek "İmparatorluk" aşamasının ötesine geçişin maddi ve siyasal koşullarını tartışır.

Neden Yazıldı? Temel Problematikliği

Ortak Zenginlik, üç temel soruya yanıt arar. Birincisi, ulus-devletleri aşan, ağsal ve merkezi olmayan küresel bir egemenlik biçimi olarak tanımlanan "İmparatorluk"tan sonra ne geleceğidir. Negri ve Hardt, bu egemenlik yapısının nasıl aşılabileceğini ve yerine hangi tür bir toplumsal-siyasal düzenin kurulabileceğini sorgular.

İkincisi, sanayi kapitalizminin gerilemesiyle birlikte sömürünün ve değerlerin kaynağının ne olduğudur.

1 "İmparatorluk", "Çokluk" ve "Ortak Zenginlik" kavramları, Hardt ve Negri'nin farklı tarihlere yayımlanan eserlerinde kitap başlığı olarak da yer almıştır. Bununla birlikte bu metinde kavramlar, aynı çalışmaların başlıkları olarak değil; yazarların çağdaş kapitalizmi analiz etmek üzere geliştirdikleri bütünlüklü teorik mimarinin tamamlayıcı unsurları olarak kullanılmaktadır.

Değer üretiminin bilgi, iletişim ve toplumsal ilişkiler üzerinden gerçekleştiği bir tarihsel momentte, artık değerlerin nasıl üretildiği ve bu üretim biçimlerinin nasıl özgürleştirici imkânlar barındırdığı analiz edilir.

Üçüncüsü ise özgürleştirici siyasal öznenin kimliği sorusudur. Geleneksel işçi sınıfı kavramının yetersiz kaldığı bu bağlamda, direnişi ve yeni düzeni kurabilecek küresel öznenin –yazarların "Çokluk" olarak adlandırdığı– nasıl örgütlenebileceği tartışılır.

Kavramsal Çerçeve

Kitap, birbirini tamamlayan üç temel kavram etrafında yapılandırılır¹:

İmparatorluk (Empire): Sermayenin ve siyasal iktidarın ulus-devlet sınırlarını aşan, ağsal ve merkezi olmayan küresel egemenlik biçimi.

Ortak Zenginlik (Commonwealth): Toplumsal ve doğal yaşamın temelini oluşturan; kolektif olarak üretilen, paylaşılan ve aynı zamanda sömürülen kaynaklar bütünü.

Çokluk (Multitude): İmparatorluk tarafından yönetilen, Ortak Zenginlik'i üreten; ancak farklılıkları içinde birleşik olan küresel siyasal özne.

Bu üç kavram birlikte, çağdaş kapitalizmin hem egemenlik mantığını hem de ona içkin direniş potansiyelini açıklayan diyalektik bir bütünü oluşturur.

İktisat Merkezli Tahlil: Ortak Zenginliğin Yapısı

Ortak Zenginlik, özünde kapitalist üretimin dönüşümünü ve bu dönüşümün yarattığı yeni sömürü eksenlerini analiz eden bir kitaptır.

1. Üretim Yapısındaki Dönüşüm: Gayri Maddi Emeğin Yükselişi

Negri ve Hardt'a göre kapitalist üretimin merkezi, maddi/sanayi üretiminden gayri maddi (immaterial) üretime kaymıştır. Bu değişim, sermayenin işleyiş biçimini ve sömürü mekanizmalarını köklü biçimde dönüştürür.

Gayri maddi emek; bilişsel emek

(bilgi, fikir, sembol ve iletişim üretimi), duygulanımsal emek (insanlar arası ilişkiler, bakım ve refah üretimi) ve hizmet üretimi gibi alanlarda yoğunlaşır. Bu emek biçimleri, somut bir meta üretmekten ziyade doğrudan toplumsal ilişkileri ve yaşamın kendisini üretir. Böylece üretim, fabrikanın sınırlarını aşarak tüm toplumsal alana yayılır.

2. Biyopolitik Üretim ve Değer

Yazarlar bu yeni üretim rejimini "biyopolitik üretim" kavramıyla açıklar. Biyopolitik üretimde sermaye yalnızca nesnelere değil; bedenleri, zihinleri, duyguları ve toplumsal ilişkileri de üretim ve sömürü süreçlerine dâhil eder. Yaşamın tamamı ekonomik değer üretiminin alanı hâline gelir.

Bu bağlamda artık değer, klasik Marksist çerçevedeki gibi yalnızca maddi ürünler üzerinden değil; kolektif işbirliği ve Ortak Zenginlik'in özelleştirilmesi yoluyla elde edilir. Bilgi, iletişim ağları ve sosyal ilişkiler kolektif olarak üretilir; ancak sermaye bu çıktılarını patentler, telif hakları ve veri mülkiyeti gibi araçlarla özel mülk hâline getirir.

3. Ortak Zenginlik ve Sömürünün Yeni Eksenleri

Ortak Zenginlik, sermayenin sömürdüğü temel kaynak deposu olmasının yanı sıra direnişin de maddi zemini. Yazarlar Ortak Zenginlik'i üç başlık altında ele alır: doğal ortaklar (hava, su, toprak), yapay/gayri maddi ortaklar (bilgi, yazılım, dil, kültür) ve sosyal ortaklar (ilişkiler, şefkat, işbirliği yetenekleri).

Kapitalizm, kâr oranlarını sürdürmek için bu ortakları sürekli özelleştirir. Genetik patentler, yazılım tekel ve veri sahipliği bu sürecin tipik örnekleridir. Böylece sömürü, ortak olanın özel mülk hâline getirilmesi üzerinden işler.

4. Çokluğun İktisadi Gücü ve Özerk Üretim

Buna karşılık Ortak Zenginlik, aynı zamanda Çokluğun kolektif üretim kapasitesidir. Sanayi sonrası dönemde Çokluk; gayri maddi emekçileri, prekaryayı (geçici işçi), işsizleri ve küresel ölçekte bağlantılı tüm ezilenleri kapsayan bir özne olarak tanımlanır.

Negri ve Hardt, Çokluğun ağsal ve işbirliğine dayalı üretim biçimleri sayesinde sermayenin dolayımına

ihtiyaç duymadan özerk değer üretme potansiyeline sahip olduğunu savunur. Bu özerk üretim kapasitesi, kapitalizmin ötesinde yeni bir toplumsal düzen kurabilecek "kurucu iktidar"ın iktisadi temelini oluşturur.

Sonuç olarak, *Ortak Zenginlik*, çağdaş kapitalizmi; gayri maddi emeğin egemen olduğu, değerlerin biyopolitik olarak üretildiği ve temel sömürünün ortak kaynakların özelleştirilmesine dayandığı bir sistem olarak yeniden tanımlar. Kitabın temel iddiası, bu sömürü mekanizmalarının aynı zamanda yeni bir direniş ve özgürleşme imkânı ürettiğidir. *Ortak Zenginlik*'in kolektif olarak geri kazanılması, Negri ve Hardt'a göre post-kapitalist bir yaşam biçiminin maddi ve siyasal koşuludur.

marufvakti.org f | t marufvakti

marufvakfi.org f | t marufvakfi

MARUF VAKFI
İSLAM EKONOMİSİ ENSTİTÜSÜ

Seyit Nizam Mh. Mevlana Cd. No: 77 Kat: 8 Zeytinburnu - İstanbul
Telefon: +90 212 510 11 25 • E-mail: maruf@marufvakfi.org